

РОДОВО ОДГОВОРНО БУЏЕТИРАЊЕ ВО СЕКТОРОТ ЗЕМЈОДЕЛСТВО И РУРАЛЕН РАЗВОЈ

СОДРЖИНА

Вовед	4
Методологија и ограничувања	7
Законска и институционална рамка	8
Јавни повици за мерка 1 – ИПАРД 2 програма	11
Мерка 115 – Поддршка за активен женски член на СЗС	14
Еднаквите можности на жените и мажите како законска обврска на институциите	15
Предизвици - „Земјоделките и надлежните се уште наспротивни брегови од реката“	18
Предлог мерки и ефекти за подобрување на РОБ во секторот земјоделство и рурален развој	30
АНЕКСИ	33

Автори: Лилјана Јоноски и Елизабета Ристеска-Мрческа

Истражувачи:

Ранкица Божиноска
Томе Тимов
Зујца Газепова
Сашко Тодоров
Александра Максимовска
Елеонора Велјаноска-Пероска
Јоана Манојловска

Подпроектот „Родово одговорно буџетирање во секторот земјоделство и рурален развој“ е реализиран во рамки на проектот на Центарот за истражување и креирање политики - ЦИКП „Мрежа за одговорно буџетирање во Западен Балкан и Република Молдавија“, овозможен со финансиска помош од Австриската агенција за развој (АДА) и Шведската агенција за меѓународна развојна соработка (СИДА). Содржината на оваа анализа е исклучиво одговорност на Рурална коалиција и не мора да ги споделува или одразува гледиштата и толкувањата на АДА, СИДА и/или ЦИКП.

ВОВЕД

Процесот на интегрирање на Република Северна Македонија кон Европската Унија, налага и почитување на определени норми и стандарди во насока на управување на еднаквоста и еднаквите можности за сите граѓани, како и подобрување на транспарентноста и отчетноста на институциите.

Промовирањето на родово - одговорно буџетирање како алатка за унапредување на родовата рамноправност е една од препораките на Европската комисија предложена во Резолуцијата на 6-тата Европска министерска конференција (2006) и посочена во Мапата за родово рамноправност (2006-2010).

Владата на Република Северна Македонија, со усвојување на Стратегијата за родово одговорно буџетирање (2012 -2017), се приклучува кон иницијативите за родово – одговорно буџетирање, при тоа обврзувајќи се дека ќе се залага за вклучување на родовата перспектива во главните текови преку креирање и спроведување политики и буџети кои ќе ја земат предвид различната положба на мажите и жените и различните проблеми и пречки со кои тие се соочуваат. На овај начин се создаваат услови за креирање поефективни програми за јавните средства да се трошат поцелисходно.

Прашањето на рамноправност и вклучување на родовите перспективи во главните текови, не е само прашање на социјална правда, туку е исклучително значајно прашање во справувањето со сиромаштијата и невработеноста, обезбедувањето еднакви можности и квалитетен живот за сите.

Од тие причини, неопходно е да се препознае дека постигнувањето на поголема родово рамноправност и справување со постојаните нееднаквости, многу често, значи да се работи различно со жените и мажите, да се препознаат различните пречки со кои тие се соочуваат, но и различните потреби, приоритети и аспирации. Анализата на политиките и буџетите од родово аспект, ќе им даде една нова димензија на креаторите на политиките во процесите на планирање, која е насочена не само кон родовата нееднаквост како последица, туку ќе ги идентификува и ќе ги нагласи причините и процесите кои ја креирале оваа политика. Ваквата анализа треба да ни помогне да разбереме дека ефектите и импликациите од политиките и програмите се различни за различни групи и за да се обезбедат еднакви можности за сите крајни корисници, интервенциите мораат да ги препознаат овие разлики уште во процесот на планирање на самите политики и буџети. Кога говориме пак за родовата еднаквост во земјоделството и руралниот развој, пандемијата со Ковид 19 ги изнесе целосно на површина сите предизвици со кои што се соочуваат жените во руралните средини и ја даде реалната слика за родовата рамноправност во руралните средини. Негативните ефекти од здравствено - економската криза во државата предизвикана од ковид – 19 влијаат врз жените во руралните средини, бидејќи нивниот обем на работа сега е зголемен и дома и на поле, а нивниот труд и понатаму не е доволно вреднуван. Во глобални рамки, жените се најчесто вклучени во сивата економија и нивниот труд не е признаен, ниту платен.¹

Ваквата состојба е особено видлива и зазема се поголеми размери во услови на кризни или вонредни состојби. Со оваа состојба се соочува и нашата земја поради глобалната криза предизвикана од ширењето на вирусот.

¹ UN Women Report on Progress of the World's Women 2019 – 2020; <https://www.unwomen.org/-/media/headquarters/attachments/sections/library/publications/2019/progress-of-the-worlds-women-2019-2020-en.pdf?la=en&vs=3512>

Уште поалармантен е фактот дека само 38% од жените во руралните средини се сметаат за економски активни, а останатиот дел влегуваат во т.н. неформална економија каде што не е регулиран статусот на жената во однос на здравствената и социјална заштита. Поради тоа директно се зголемува јазот на веќе постоечката дискриминација и ги прави жените од руралните средини уште поранливи.

Жените од руралните средини се соочуваат со голем број предизвици, а тоа се социјална исклученост, невработеноста, родова дискриминација, нееднаква распределба на приходите и ресурсите, доминација на традиционалните норми, лишување од сопственост на земјоделско земјиште и имот, лишување од право на платено родителско отсуство, ограничени пристапи и понуда на образование, информации, здравствена заштита, јавни и социјални услуги.

Ваквите услови ги принудуваат руралните жени на живот во поголема сиромаштија и ја поттикнуваат миграцијата. Околу 62% од руралните жени не се активни на пазарот на трудот заради ангажирање во домаќинството и грижа за деца, а 47% од невработените рурални жени вршат неплатена работа во семејни фарми. Според изворот на семејниот приход, домаќинствата кои живеат од земјоделски приходи се втори по нивото на сиромаштијата (57,4%), по оние семејствата со приход од социјална помош (90,6%). Од сите рурални жени, 58% немаат лични примања, двојно повеќе од мажите во руралните средини.²

Жените работат во просек 11,06 часа на ден (41,7% од вкупниот обем на работа потпаѓа на неплатена работа). Мажите работат во просек 9,68 часа на ден - главно, платена работа.³ Состојбите во услови на криза секако имаат поголемо негативно влијание врз ранливите категорији граѓани, па така и здравствената криза предизвикана од ковид-19, која прерасна во економска и социјална криза, особено ги погодува жените во руралните средини.

Рурална коалиција, како граѓанска организација, работи на предизвикот на воведување родови показатели и развој на родово-сензитивни политики во секторот земјоделство и рурален развој и токму тоа е една од стратешките цели на организацијата.

Работејќи на ова прашање во изминатиот период, организацијата спроведе неколку истражувања со жените од руралните средини во однос на нивните познавања на областа при што доби загрижувачки податоци во однос на познавањето на темата родова еднаквост и рамноправност, како и родово-одговорно буџетирање.

Резултатите од ваквите истражувања говорат дека познавањето на темата РОБ во руралните средини е речиси минимално, односно целосно непознати се поимите родово-одговорно буџетирање, родов индекс, препознавање на родовата еднаквост како основно човеково право. За седење на локални или национални политики или одлуки не може ниту да стане збор. Лицето за родови прашања кое треба биде назначено во рамките на секоја институција во Министерството за земјоделство го нема или пак и да го има, е целосно непрепознаено на терен и во самите рурални средини.

Дополнително, во работењето на Агенцијата за финансиска поддршка особено при објавувањето на резултатите од повиците речиси и никогаш не се прави родово заснована анализа ниту пак се применуваат родово сензитивни показатели на програмите и мерките кои што се објавуваат. Ниту една организација досега во секторот нема направено родово-базирана анализа на програмите, но и на буџетот во секторот земјоделство и рурален развој, што пак е доволен показател

дека ваквата активност е нужно потребна.

Исто така потребна е поголема едукација на жените и мажите во руралните средини, но и создавање притисок кон институциите, а сè со цел да се дојде до унапредување и значително поместување во процесот на креирање родово-сензитивни политики кои што во овие моменти не се применува воопшто. За прв пат во 2019 година беше објавена мерка 115 за директна поддршка на жената во семејно земјоделско стопанство, но начинот на која што беше првично развиена и планирана беше целосно дискриминаторски поставена што говори за степенот на познавање за родовата сензитивност на програмите и политиките во секторот. Потребни беа реакциите на целиот граѓански сектор и научната фела во оваа област, како и организациите кои што работат на родови прашања, па така беше формирана работна група за родова еднаквост и економско јакнење во Министерството за земјоделство, шумарство и водостопанство со поддршка UN Women. Со взаемен труд и вложување на сите засегнати страни се креираше соодветна мерка за економско јакнење на жените од руралните средини која што ќе им биде достапна подеднакво на сите жени во руралните средини и истата беше објавена на крајот на 2019 година, а службените резултати од повикот сè уште не се јавно објавени.

² Повеќедимензионална анализа на сиромаштијата во Република Македонија, <https://bit.ly/3cx03uC>

³ Студија „Мерење на нивото на зајакнување на жените во земјоделството со примена на експериментален економски метод“, имплементиран од Факултетот за земјоделски науки и храна – Скопје а поддржан од UN Women, 2019

МЕТОДОЛОГИЈА И ОГРАНИЧУВАЊА

Истражувањето кое што го спроведе тимот на Рурална коалиција се одвиваше во неколку различни фази. Се користеа следните методи за истражување:

- преглед на постојна законска национална регулатива, стратешки документи, наоди од претходни истражувања, анализа на националните политики во секторот земјоделство и рурален развој, ИПАРД 2 програмата (поконкретно мерка 1), како и нивната родова сензитивност, а се опфати и мерка 115 која е директно насочена кон економско зајакнување на жените од руралните средини;
- теренско и онлајн истражување, спроведено во 8 плански региони при што беа опфатени 160 испитаници од рурални средини (111 жени и 49 мажи);
- во рамките на истражувањето беа организирани и две фокус групи со жени и мажи од руралните средини кои што се занимаваат со земјоделска дејност. Фокус групите беа организирани во текот на месец март 2021 година со учесници од Полошкиот и Пелагонискиот регион. (20 учесници вкупно и тоа 5 мажи и 15 жени). Дискусијата во фокус групите се одвиваше врз основа на претходно структурирани прашања (Анекс 2).
- доставени барања за слободен пристап до информации од јавен карактер; По доставеното барање за слободен пристап за информации од јавен карактер до Агенцијата за финансиска поддршка во земјоделството и руралниот развој, единствено што успеавме да добиеме е нецелосно разбирливи податоци и бројки во табели без дополнително објаснување што значеа и нецелосен одговор на нашето барање;
- со цел да се добие комплетна слика за моменталната состојба, но и да се идентификуваат јазовите, како и можностите за нивно надминување и унапредување на процесот на родово-одговорно буџетирање во секторот земјоделство и рурален развој, беа спроведени интервјуа со претставници на институции и тоа: Министерство за земјоделство, шумарство и водостопанство – сектор за ИПАРД програмирање и сектор за рурален развој, работна група за родова еднаквост и економско јакнење на жените од руралните средини во состав на Министерството за земјоделство, подрачни единици на Министерството за земјоделство, Агенцијата за финансиска поддршка во земјоделството и руралниот развој, Агенција за поттикнување на развојот на земјоделството. Спроведувањето на интервјуата се одвиваше со потешкотии и ограничувања затоа што вработените или не беа на своите работни места или се префрлаше топката од сектор во сектор, па суштински одговори или факти низ овој процес и не се добија освен генералниот заклучок дека дефинитивно институциите имаат уште многу работа пред воопшто да може да се смета дека концептот на родово-одговорно буџетирање најпрво е сфатен, па дури потоа внесен во програмите и буџетите, за на крај да може да се види и нивна имплементација и да се направи мониторинг.

Треба да се напомене дека претставниците на локалните институции и подрачните единици на министерствата беа подостапни отколку вработените во националните институции, а на тоа влијаеше и нивниот распоред и начин на одење на работното место.

Ограничувачки фактор во процесот на спроведување на истражувањето беше и самата пандемија затоа што поголем дел од истражувањето со целните групи требаше да се направи онлајн или по телефонски пат, а не преку директно спроведување на анкетата на терен со испитаниците каде што многу често може да се добијат и поголем број информации од оние кои што се предвидени со самиот прашалник. Дел од прашалниците се спроведуваа и со телефонско јавување, по што

следеше внесување во електронска форма и одземаше дополнително време кај истражувачите заради еден од главните предизвици со кои што се соочува руралното население - степенот на дигитална писменост и можноста за електронска комуникација.

1. ЗАКОНСКА И ИНСТИТУЦИОНАЛНА РАМКА

Република Северна Македонија е земја-кандидат за членство во ЕУ и има повеќе воспоставени механизми за еднакви можности т.е. родовата еднаквост. Инспирирана од заедничката земјоделска политика на ЕУ, земјата исто така ја потврди својата политика за рурален развој. Ова е особено важно бидејќи 45% од населението во земјата живее во рурални средини. Но, несомнено е дека е потребно вклучување на родот во политиката за рурален развој, како и дефинирање на развојните приоритети за руралните жени во други области (како што се образованието, здравството, социјалната заштита и економијата), бидејќи 49% од руралните жители се жени.⁴

Родовото одговорно буџетирање, пак, е во функција на целосно остварување на стратешките приоритети на Република Северна Македонија и системско воспоставување на принципите на еднаквост и недискриминација, утврдени преку соодветна рамка и стратешки документи.

Нормативната рамка и институционалниот пристап за системско воведување на родовото – одговорно буџетирање е во Република Северна Македонија е изразена преку:

- Законот за еднакви можности на мажите и жените, преку кој се обврзуваат сите субјекти во рамките на своите стратешки планови и буџети да го инкорпорираат принципот на еднакви можности меѓу мажите и жените,
- Стратегија за родова еднаквост (2013-2020) чија цел беше унапредување на еднаквите можности меѓу мажите и жените во севкупното општествено живеење. Во стратегијата се дефинирани секторските приоритети за унапредување на родовата рамноправност.
- Стратегија за воведување на родово – одговорно буџетирање (2012-2017) чија цел беше унапредување на родовата рамноправност преку прилагодување на постојните процеси на планирање и буџетирање на политиките и програмите на буџетските корисници, имајќи ги во предвид различните импликации врз мажите и жените.
- Буџетскиот циркулар за буџетски корисници на централно ниво како главна алатка за РОБ. Преку него се бара вклучување на родовата перспектива во процесот на планирање политики и буџетирање и истиот се однесува на сите буџетски корисници на централно ниво. Со буџетскиот циркулар се овозможува буџетските корисници на централно ниво, да подготвуваат родово буџетски иницијативи за нивните буџетски програми, преку чија реализација директно би се влијаело врз жените и мажите и воедно би се придонело кон имплементација на Законот за еднакви можности на жените и мажите.
- Насоките за подготовка на предлог буџетска пресметка утврдени во тековната а кои се однесуваат и за наредната година, издадени од Министерството за финансии. Во насоките за подготовка на предлог буџетска пресметка во делот на индикатори и резултати, Министерството укажува на дека буџетските корисници со буџетско барање, задолжително мора да утврдат индикатори за цела буџетска програма (со развојните подпрограми).

⁴ Анализа на перспективите на жените во земјоделските и во руралните средини во Република Северна Македонија, Национален Совет за родова рамноправност, Здружение за локален и рурален развој и Рурална Коалиција, Скопје, 2019

Што се однесува, пак до поставеноста на политиките и стратешкиот развој на секторот, планирањето на развојот на земјоделството и руралниот развој во нашата држава, целите на националната земјоделска политика, планирање, следење и процена на националната земјоделска политика, партнерство со социјални и економски партнери од областа на земјоделството, мерките за уредување и поддршка на земјоделски пазари, директни плаќања и рурален развој, државната помош во земјоделството и руралниот развој, формите на организирање и здружување во земјоделството и контролата на спроведување на мерките и надзорот над спроведувањето се регулирани со **Законот за земјоделство и рурален развој**.⁵

Согласно наведениот Закон, целите на националната земјоделската политика на Република Северна Македонија се насочени кон:

- обезбедување на стабилно производство на квалитетна и поевтина храна и обезбедување на населението со доволни количини храна;
- зголемување на конкурентната способност на земјоделството;
- обезбедување на стабилно ниво на доход на земјоделското стопанство;
- одржлив развој на руралните подрачја и
- оптимално искористување на природните ресурси со почитување на начелата за заштита на природата и животната средина.

За остварување на овие цели, законодавецот предвидел низа мерки и инструменти за политиките за: уредување и поддршка на земјоделски пазари; директни плаќања и рурален развој. Финансирањето на националната земјоделска политика се врши од: Буџетот на Република Северна Македонија, Буџетот на Европската унија, донации и други извори согласно со закон.⁶

Посебна важност за развојот на земјоделството има инструментот за претпристапна помош за рурален развој – ИПАРД II Програмата (2014-2020)⁷ за Република Северна Македонија што овозможува пристап до фондовите на Европската Унија наменети за финансиска помош за одржливо земјоделство и рурален развој со фокус на имплементација на законодавството на Европската Унија во однос на заедничката земјоделска политика и политиките за конкурентно одржливо земјоделство, силни и одржливи рурални заедници и разновидна и одржлива рурална животната средина.

ИПАРД програмата содржи мерки во рамките на кои жените земјоделки имаат предност, односно добиваат повеќе поени при рангирањето, но кои што дури во последните две-три години на назад имаат одреден ефект на терен. Тоа се потврдува и со податоците за одобрените апликации по објавените јавни повици од страна на Агенцијата за финансиска поддршка во земјоделството и руралниот развој. Имено, во првиот период на ИПАРД програмата 2007-2013 од 125 договори кои што беа склучени, само 15 ги потпишале жени. Во тој период само 4 % од жените биле носители на семејно земјоделско стопанство, само 5% имале имот на свое име, а дури 92% од жените истакнале дека воопшто не користеле никаква финансиска поддршка од програмите кои се нудат.⁸

⁶ Ibid

⁷ ИПАРД II Програма (2014-2020) <https://ipard.gov.mk/mk/ipard-2014-2020-2/%d0%b8%d0%bf%d0%b0%d1%80%d0%b4-2014-2020/%d0%b8%d0%bf%d0%b0%d1%80%d0%b4-%d0%bf%d1%80%d0%be%d0%b3%d1%80%d0%b0%d0%bc%d0%b0-2014-2020/>

⁸ Информација за напредокот на активностите на АФПЗРР во однос на ИПАРД Програмата, мај, 2019, http://ipard.gov.mk/wp-content/uploads/2019/05/5.1-%D0%98%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%98%D0%B0-%D0%B7%D0%B0-%D0%BD%D0%B0%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D1%82-%D0%BD%D0%B0-%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D0%B5-%D0%BD%D0%B0-%D0%90%D0%A4%D0%9F%D0%97%D0%A0%D0%A0-%D0%B2%D0%BE-%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D1%81-%D0%BD%D0%B0-%D0%98%D0%9F%D0%90%D0%A0%D0%94-%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B0-2014-2020_%D0%98%D0%90_170519.pdf

Ниту вкупниот процент на искористеност на средствата не беше на завидно ниво, односно согласно податоците на Агенцијата за финансиска поддршка во земјоделството и руралниот развој само 16% од средствата наменети за ИПАРД 1 се искористени во зададениот период. За целосно искористување на потенцијалите од земјоделството, од исклучителна важност е едукацијата на земјоделците за значењето на мерките од ИПАРД програмата. Сето тоа ќе помогне за доближување на македонското до европското земјоделство, како и за создавање конкурентни производи со висока додадена вредност. Но тука и понатаму останува отворено прашањето како да се унапреди родовата рамноправност и економското јакнење на реална основа на жените во руралните средини? Еден од методите и начините е воведувањето на принципот на родово-одговорно буџетирање во програмите и мерките во секторот земјоделство и рурален развој.

Кога говориме за родовото – одговорно буџетирање во земјоделството, матичната институција односно Министерството за земјоделство, шумарство и водостопанство беше една од четирите избрани институции за првата пилот фаза за спроведување на родово-одговорно буџетирање до 2017 година, бидејќи нивните програми и активности, имаат видливи ефекти врз подобрување на состојбата на мажите и жените во одредени сегменти на живеење.

Политиката за рурален развој во Северна Македонија не е нова, има постојан развој во последните 20 години и бидејќи околу половина од територијата на земјата и нејзиното население е рурално, тоа е важна област за политика за Владата на Северна Македонија. Под наслов „Европска интеграција“, земјата усвои нова рамка за политика што ја опфаќа Стратегијата за рурален развој, Програмата за рурален развој, Законот за рурален развој и финансиските инструменти / програми, спроведени преку Агенцијата за финансиска поддршка на руралниот развој и финансирани главно преку буџетот на Република Македонија и делумно со Инструментот на Европската унија за претпристапување (ИПА).

Она што сепак недостасува е анализа на овие програми, институции и буџет од родов аспект. Социо-економските услови во кои живеат руралните жени имаат големо влијание врз нивните потреби и тие треба да се рефлектираат или да се решат со механизмите на политиката за рурален развој.

Оваа студија сака да ја пополни таквата празнина и да обезбеди патоказ за Министерството за земјоделство, шумарство и водостопанство кон воведување на концептот на РОБ како во рамките на програмите за рурален развој, така и во планирањето на ИПАРД 3 програмата. Загрижува фактот што жените не се издвојуваат како посебна група или категорија, а сè со цел да се поттикне и непосредно поддржи нивната економска активност преку ИПАРД програмата, туку се ставаат во иста категорија со младите земјоделци.

2. ЈАВНИ ПОВИЦИ ЗА МЕРКА 1 ОД ИПАРД 2 ПРОГРАМАТА

Според податоците кои се прикажани на веб страната на Агенцијата за финансиска поддршка во земјоделството и руралниот развој (кои што се искористени како единствено релевантни и јавно достапни податоци затоа што одговорот на барањето за слободен пристап до информации кое што беше доставено до Платежната Агенција не ги содржи податоците кои што ги побаравме од институцијата), во ИПАРД 2 програмата за мерка 1, објавени се 3 повици, и тоа:

- Јавен повик 01/2017 – Објавен 24.04.2017;
- Јавен повик 02/2018 – Објавен 26.12.2018;
- Јавен повик 01/2020 – Објавен 29.02.2020;

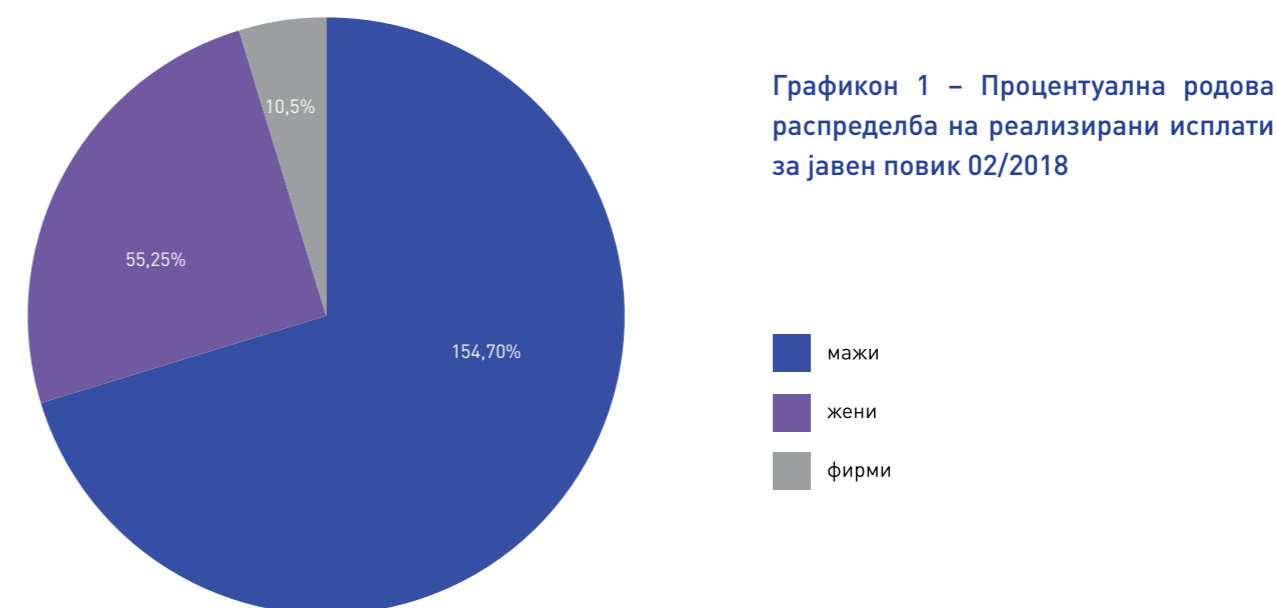
За Мерка 1, на првиот јавен повик 01/2017 доставени се вкупно 1404 барања, на вториот јавен повик 02/2018 се доставени 1099 барања, додека за третиот повик 01/2020 од страна на АФПЗ не добивме официјален податок на доставени барања. Во однос на различните сектори на поддршката кои ги нуди мерка 1 од ИПАРД 2 програмата, степенот на искористување на средствата наменети за полјоделство и овоштарство е повисок од останатите сектори за мерката, заради високиот интерес за набавка на земјоделска механизација (најмногу трактори).

Со потпишување на договорите се преминува на реализација на инвестициите, и по успешно реализираните инвестиции се преминува на исплата од страна на Агенцијата за финансиска поддршка во земјоделството и руралниот развој. Овој факт го напоменуваме тука затоа што оваа информација влијае директно врз јавно достапните податоци и може да се случи инвестиција започната во 2017, 2018 година да биде целосно завршена 2020 година, а исплатата на средствата да биде дури во текот на 2021 година, па истражувачкиот тим како што беше и погоре напоменато, работеше само со јавно достапните податоци и веќе реализирани исплати за да се добие реалната слика за ефектите од ИПАРД програмата, но и сликата за родовиот баланс во секторот. Според објавените податоци за реализирана исплата од ИПАРД 2, за мерка 1 од страна на АФПЗ-ЗР прикажани се следните податоци:

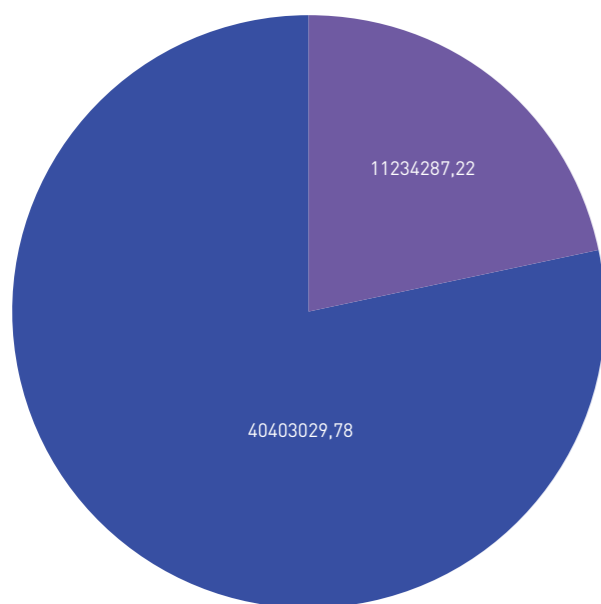
1. Јавен повик 01/2020 - Објавен 29.02.2020 (сè уште нема објавено податоци за реализирана исплата)
2. Јавен повик 02/2018 – Објавен 26.12.2018

Согласно достапните јавни податоци во рамките на јавниот повик за мерка 1 од ИПАРД програмата, реализирани се вкупно 219 исплати за инвестиции, при што само 55 од нив завршиле кај жени – носителки на семејно земјоделско стопанство или пак 25% од вкупно исплатените лица. Според прикажаните податоци во исплата од повикот 02/2018 за мерка 1, може да се види дека од вкупно 219 исплати за инвестиции, 25% „одат“ кај жени.

Тоа е прикажано и на графиконот подолу:

Доколку пак говориме во бројки и висина на исплатени средства, кај овој повик од вкупно 51.637.316 денари, заклучно со 31.12.2020 година, вкупно реализирани исплати кон проекти чии носители се жени изнесува 11.234.287 денари, што безмалку претставува сооднос од 1:4 во корист на мажите (графикон 2 – Исплатени средства кон жени од јавен повик 02/2018)

Графикон 2 – Вкупно исплатени средства за реализирани инвестиции од страна на жени од Јавен повик 02/2018

исплати кон жени
останати

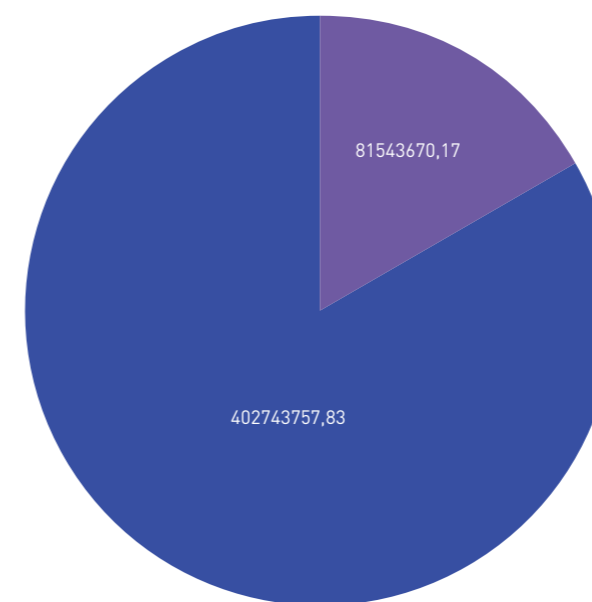

График 3 – Вкупно исплатени средства за реализирани инвестиции на жени-носителки на СЗС од ИПАРД 2 програмата – мерка 1

исплати кон жени
останати

Напомена: Податоците се преземени од веб-страницата на АФПЗРР и истите се однесуваат заклучно со исплати до 31.12.2020 година

3. Кога сме пак кај јавниот повик 01/2017 кој што беше објавен на 24-ти април 2017 година, се бежат вкупно 828 реализирани и исплатени инвестиции, од кои што 172 се кон жени, а 561 од мажи, како и 95 правни субјекти за кои што не е наведено дали управителите на овие субјекти се мажи или жени. Изразено пак во проценти ова значи дека 21% од реализираните инвестиции во повикот во 2017 година биле реализирани од страна жени – носителки на семејни земјоделски стопанства, што пак не упатува на фактот дека бројот на жени кои што аплицираат и успеваат да реализираат инвестиции од оваа програма има нагорен тренд. Но, доколку се земат предвид и двата повика, вкупното учество на жените од руралните средини во инвестициите во мерка 1 од ИПАРД 2 програмата изнесува 17% , што сè уште е низок процент на искористеност на средствата од ИПАРД програмата од страна на жените со оглед на тоа што станува збор за втората 6 годишна програма на ИПАРД. Имено, од 2007 година се работи на јакнење на свеста кај жените во руралните средини, па ваквите податоци покажуваат дека има уште пат да се помине за родова рамнотежа во земјоделството и руралниот развој (графикон бр. 3).

3. МЕРКА 115 – ПОДДРШКА НА АКТИВЕН ЖЕНСКИ ЧЛЕН ВО ЗЕМЈОДЕЛСКОТО ДОМАЌИНСТВО

Во рамките на истражувањето исто така беше опфатена и мерка 115 – поддршка на активен женски член во земјоделското домаќинство која што е првата мерка насочена директно кон поддршка и економско јакнење на жените од руралните средини.

Мерката 115 за финансиска поддршка за активен женски член во земјоделското домаќинство се воведо за првпат во Програмата за рурален развој, во ноември 2019 година. Мерката 115 денешниот облик и форма ги доби по реакциите од речиси сите засегнати страни за начинот на кој што беше дефинирана во Програмата за земјоделство и рурален развој 2018-2021. Првично беше дефинирана како поддршка на активен женски член во земјоделското домаќинство, но услов беше жената да е во брак, да има родено едно дете, да е невработена, домаќинка и да живее во населено место од 200 жители на надморска височина од 700 метри, што ја стави жената по голем број на основи во дискриминаторска положба. Потоа истата беше преработена, па повикот согласно новите критериуми беше објавен во ноември 2019 година. Мерката, во нејзината денешна форма, беше развиена во рамките на работната група за родова еднаквост и зајакнување на жените, формирана во Министерството за земјоделство, шумарство и водостопанство со поддршка на UN Women, каде што се вклучени сите засегнати чинители во секторот, вклучително и Руралата коалиција.

Целта на мерката 115 која што носи назив „Поддршка за активен женски член во земјоделското домаќинство“ е подобрување на целокупните резултати од работењето на земјоделското стопанство, но и достигнување повисоки стандарди за квалитет и конкурентност на земјоделското производство преку директна поддршка и подобрување на економската состојба на жената од руралните средини. Инвестициите согласно оваа мерка, се наменети за зголемување на ефикасноста на производството преку намалени трошоци за земјоделско производство и подобрување на квалитетот на земјоделското производство и/или за достигнување повисоки стандарди од минималните утврдени со закон или за достигнување новововедени стандарди.

Корисници на оваа мерка можеа да бидат земјоделски стопанства чиј носител е жена, запишани во Единствениот регистар на земјоделски стопанства во Министерството за земјоделство, шумарство и водостопанство, а во согласност со Закон за земјоделството и рурален развој.

Максимална вредност на прифатливи трошоци по корисник изнесува до 180.000,00 денари.

Она што како податок беше добиено од Агенцијата за финансиска поддршка во земјоделството и руралниот развој, а се однесуваше на мерка 115 од Програмата за рурален развој, е тоа дека за оваа прва пилот мерка има поднесено 403 апликации. Најмногу апликации има поднесено за соларни сушари, молзачки, пчеларска опрема, млинови за жито и овошје. Најголем дел од апликациите, се од Пелагонискиот регион (133) и Вардарскиот плански регион (107) од Северна Македонија.

“Многу тешко може да се изборите на дневен ред да дојде, а уште повеќе да ви помине мерка или активност која што е насочена исклучиво кон жените ако не се притиска повеќе и од надвор како што тоа беше случајот со мерката 115. Вие и самите знаете како таа мерка изгледаше пред да се вклучи јавноста и особено работната група за родова еднаквост, па истата да добие дефиниција која што нема да дискриминира никого и да ги опфати сите жени” – дел од изјавата на вработена во МЗШВ.

Последната пак информација во однос на резултатите од оваа мерка и одобрените апликации (која што сè уште не е официјална и конечна иако ќе поминат речиси цели 2 години од моментот на објавата на мерката до моментот на склучување на договори со добитничките) беше добиена на крајот на март 2021 преку работната група за родова еднаквост и економско јакнење на жените од руралните средини, каде што стои дека е завршена евалуацијата на сите 403 апликации поднесени за мерка 115, при што одобрени се 250-260 апликации и дека се обезбедени околу 40 милиони денари за да се склучат договори за грант со сите успешно поминати апликации за што побарана е дополнителна поддршка од националниот Буџет на државата. **Официјална листа и објава на добитничките сè уште нема.**

4. ЕДНАКВИ МОЖНОСТИ НА ЖЕНИТЕ И МАЖИТЕ КАКО ЗАКОНСКА ОБВРСКА ВО СЕКТОРОТ ЗЕМЈОДЕЛСТВО И РУРАЛЕН РАЗВОЈ

Последниот сегмент кој што го обработувавме во рамките на извештајот е законската обврска на Министерството за земјоделство, шумарство и водостопанство за инкорпорирање на принципот на еднакви можности и следење на ефектите и влијанијата од воведувањето на ваквите принципи во стратешките и програмски документи на министерството како институција. Согласно Законот за еднакви можности на жените и мажите⁹ секој орган на државната управа треба да има координатор и заменик координатор кои што пак имаат законска обврска за изготвување на годишен извештај за прогресот и следењето на ефектите од воведувањето на принципот за еднакви можности заклучно со 31 март во тековната година за претходната година.

Во член 11 од Законот стои дека ваквиот извештај треба да биде и јавно објавен на веб страницата на институцијата за да може и пошироката јавност да се информира за тековните процеси. Последниот, а и единствено објавен извештај на веб страницата на Министерството за земјоделство, шумарство и водостопанство е извештајот за еднакви можности на жените и мажите од 2011 година, кој што и не може да се прочита затоа што линкот води до непостоечка страница.¹⁰

Кон овој факт ги додаваме и резултатите од истражувањето кое што во текот на 2019 година го спроведе Рурална Коалиција со 250 жени од Полошкиот и Североисточниот плански регион каде што дури 52% од испитаничките се изјасниле дека родовата рамноправност и еднаквост не се доволно застапени ниту пак промовирани во аграрната политика на нашата земја, а кон тоа се надоврзуваат и податоците дека ниту една од жените испитанички не слушнале како може да се вклучат во работата на локалните и национални институции. Пред сè тука се мисли на Министерството за земјоделство, шумарство и водостопанство како клучна институција во секторот, но ниту некогаш чуле, а уште помалку да го препознаат лицето кое што е координатор за еднакви можности во самото министерство, а како што видовме погоре тоа е законска обврска за секој орган на државната управа.

Дополнителен поразителен факт кон претходно кажаното е исто така и процентот на жени кои што слушнале или го практикувале некогаш родово-одговорното буџетирање во локалната заедница, а кој што изнесува 0%, а тој процент стои и во делот на прашањето дали некогаш сте слушнале за родов индекс.¹¹

Во врска со ова се обративме до Министерството за земјоделство шумарство и водостопанство и добивме информација дека долго време немало назначено координатор за еднакви можности, но и сега веќе назначеното лице не беше достапно за комуникација и интервју во текот на целото времетраење на истражувањето. На прашањето дали редовно се изготвуваат извештаи за

⁹ Закон за еднакви можности на мажите и жените <https://www.mtsp.gov.mk/WBStorage/Files/ZEM%205%2009%202011%20L.pdf>
¹⁰ <http://www.mzsv.gov.mk/%D0%9F%D0%BE%D1%87%D0%B5%D1%82%D0%BD%D0%B0/%D0%94%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B8/%D0%98%D0%B7%D0%B2%D0%B5%D1%88%D1%82%D0%B0%D0%B8.aspx>

¹¹ Извештај за реалната состојба со родовата рамноправност и еднаквост во руралните средини во Полошкиот и Североисточниот плански регион, Рурална Коалиција, 2019 година, <https://rural.mk/wp-content/uploads/2020/02/Izvestaj-RK-finalno.pdf>

еднакви можности ни беше кажано дека да иако тој процес дека одел бавно и претежно како про-форма, а на веб страницата не биле објавени сите извештаи поради честите промени на страницата недоволните човечки ИТ ресурси, при што од наша страна беа побарани копии од извештаите за да може да ги анализираме податоците, но до крајот на ова истражување не ни беа доставени. Посебни родови статистики освен поделбата на бројот на вработени на мажи и жени, како и регистарот за евидентирање на жени носителки на семејни земјоделски стопанства нема. Од страна на Министерството, не се води родова статистика ниту пак во делот на учеството на лицата во потсекторските групи или пак другите тела и механизми кои што го овозможуваат вклучувањето на земјоделците во процесите на креирање на политики и донесување на јавни одлуки.

На прашањето дали се вклучуваат потребите на жените во процесите на креирање на политики, од страна на Министерството за земјоделство, шумарство и водостопанство ни беше одговорено потврдно, но како се прави тоа освен што се користат информациите од работната група за родова еднаквост, подетален одговор немаше.

Она што ни беше посочено од страна на Министерството е дека повеќе на овој дел ќе се работи во реализацијата на активностите предвидени во рамките на новата стратегија за земјоделство и рурален развој за периодот 2021-2027 година, во која што повторно жените и младите се ставени во иста категорија и ист стратешки приоритет, па ни тука нема јасно разграничување што ќе се работи со жените, а што со младите во делот на нивното економско јакнење затоа што двете групи така збирно претставени немаат исти приоритети и потреби.

Но, она што како Рурална коалиција сметаме дека треба да се напомене, а се однесува на стратегијата за земјоделство и рурален развој, е тоа што немаше широки јавни консултации или расправа, беа побарани само анализи и истражувања кои што граѓанските организации ги изработиле, а покана за единствен придонес кон стратегијата беше доставен преку групата за родова еднаквост во министерството, но на верзија која што веќе се преведувала на албански и англиски јазик со можност за коментирање во нецели 3 дена што беше прекраток период воопшто не може да се смета за консултативен процес.

Што се однесува пак до Агенцијата за поттикнување и развој на земјоделството, како институција која нуди советодавни услуги на земјоделците и жителите од рурални средини, почитувајќи ги законските одредби, во својот тим имаат координатор за родова еднаквост, но беше напоменато дека станува збор за лице кое што согласно систематизацијата на работни места е распределено на друго работно место, а оваа функција ја извршува дополнително, што пак влијае на степенот на активност на самиот координатор. Советниците во Агенцијата кои што работат во делот на пополнување на апликации водат евиденција по основ на мажи/жени на кои што им дале поддршка во пополнување на апликации или совети, но секој советник ја води таа евиденција засебно и за пополнување на сопствениот месечен извештај.

“Иако е потребно ваквите информации понатаму да се акумулираат во еден збирен и целосен извештај, таквиот извештај бидејќи е дополнителна обврска за координатор истиот најчесто не се изработува, а Платежната агенција е таа која што ги има сите податоци, но колку што сум информиран и таму не прават некои подетални родови статистики иако таму се акумулираат сите податоци”, изјава на вработен во АПРЗ.

Додека пак според оскудните информации кои ги добивме од Агенцијата за финансиска поддршка во земјоделството и руралниот развој, можеше да се види дека ниту Агенцијата не прави некоја подетална родово-базирана статистика со оглед на тоа што во евиденциите кои што се водат само се впишува податокот маж или жена кај секое индивидуално лице, а кај прав-

ните лица дури ни таква поделба не се прави, па целокупната родова статистика за потребите на овој проект беше направена и обработена од страна на истражувачкиот тим со достапните податоци од веб страната на Агенцијата. Од она што го добивме како одговор јасно се издвоени само податоците за мерка 115, а што се однесува до ИПАРД 2 програмата, од страна на Агенцијата не добивме конкретни податоци.

Графикон 4 – Степен на препознавање на родово-одговорно буџетирање и родов индекс од страна на жените во руралните средини

5. АНАЛИЗА НА ФОРМИТЕ ЗА РЕГИСТРАЦИЈА КАКО ИНДИВИДУАЛЕН/А ЗЕМЈОДЕЛЕЦ/КА – АДВОКАТ И ЗЕМЈОДЕЛЦ СО ИСТИ ПРИДОНЕСИ И ПРАВА?!!!

Со цел да се согледаат различните форми на регистрација на земјоделките и нивните финансиски обврски направивме анализа на Законот за вршење на земјоделска дејност и Законот за пензиско и инвалидско осигурување. За да може да се направи компаративна анализа со други слични форми на регистрација беше направена и анализа на законската можност за вршење на самостојна дејност, поконкретно за начинот на работење на адвокатите и лично беше остварен и контакт со адвокатско друштво.

Кога сме кај можностите за регистрација на земјоделците, постојат неколку форми за регистрација.

- Регистрација на индивидуални земјоделци според Законот за вршење на земјоделска дејност
- Регистрација на индивидуални земјоделци според Законот за пензиско и инвалидско осигурување,

- Регистрација на правни лица/ фирми со земјоделска дејност според Законот за Трговски друштва.

Земјоделска дејност според Законот за земјоделска дејност се подразбира производство, доработка, преработка и пласман на сопствени земјоделски производи, како и одгледување на добиток и други стопанско – корисни животни и пласман на нивните производи. Земјоделска дејност може да врши и физичко лице чие работење не ја надминува и земјоделската дејност од помал обем и е запишано во регистарот на индивидуални земјоделци.

За да ги истражиме предостите и недостатоците од оваа форма на регистрација, се обративме и до Фондот за пензиско и инвалидско осигурување, Централниот регистар и Подрачните единици на МЗШВ, од каде што ни потврдија дека според оваа форма на регистрација, индивидуалните земјоделци месечно имаат обврски да платат околу 6000 денари за пензиско и инвалидско осигурување, а што се однесува до жените земјоделки кои се регистрирани според оваа форма имаат право на користење на породилно отсуство.

Исто така од надлежните институции ни посочија дека ваквиот начин на регистрација на индивидуални земјоделци, кај самите земјоделци и не е така популарен, затоа што вршителот на земјоделска дејност мора да има фирма. Тоа особено се одразува кај жените земјоделки кои и покрај придобивките што би ги имале преку овој начин на регистрација, одделувањето на дополнителни финансии и тоа како би го осиромашило нивниот несигурен семеен буџет. Индивидуалниот земјоделец, не води деловни книги, а неговите даночни обврски се утврдуваат пашално, со посебен пропис на Управата за јавни приходи.¹²

Според член 11 од Законот за пензиско и инвалидско осигурување, осигуреници може да бидат и носители на семејно земјоделско стопанство – физички лица кои остваруваат нето приход од вршење на земјоделска дејност од прва, втора и трета категорија. Пензиската основица на носителите на семејно земјоделско стопанство им се утврдува од основици на осигурување од кои е пресметуван и уплатуван придонес за пензиско и инвалидско осигурување.¹³

Според вработените во Фондот за пензиско и инвалидско осигурување, овој вид на регистрација е особено прифатен од страна на земјоделците, поради пониските месечни плаќања за придонеси кои ги имаат. Оваа форма на регистрација на индивидуален земјоделец, е особено прифатена кај жените земјоделки. Ова ни го потврдија и од МЗШВ кои потенцираа дека за регистрација на жени индивидуални земјоделки во последните 4-5 години има зголемен интерес. Тоа се должи пред се со ваквиот начин на регистрација да можат да ги користат ИПАРД фондовите и другите развојни програми.

ВРШЕЊЕ НА САМОСТОЈНА ДЕЈНОСТ

Трговец – поединец

Трговец – поединец е физичко лице кое во вид на занимање, врши трговска дејност определена во Законот за трговски друштва, кој одговара за своите обврски лично и неограничено со целиот свој имот. Својството на трговец – поединец се стекнува со уписот во Трговскиот регистар, кој се води во Централниот регистар на Република Македонија.

Не се сметаат за трговци според ЗТД:

физички лица кои вршат земјоделска и шумарска дејност (индивидуални земјоделци); занаетчи и физички лица кои вршат услуги, освен ако нивната дејност може да се определи како претпријатие; физички лица кои вршат угостителски услуги со издавање соби во своите живеалишта; и физички лица кои се занимаваат со слободни занимања (адвокати, нотари, лекари и други).

Од друга страна пак во групата на граѓани кои остваруваат приходи од самостојна дејност влегуваат и:

- земјоделска дејност (производство, доработка, преработка и пласман на сопствени земјоделски производи и одгледување на добиток и други стопанско-корисни животни и пласман на нивните производи);
- давање професионални и други интелектуални услуги (адвокатски, нотарски, консултантски, ревизорски, инженерски, архитектонски, новинарски, спортски, културни и други интелектуални дејности);

Сите физички лица кои остваруваат приходи од самостојна дејност, должни се својата дејност да ја регистрираат кај надлежниот регистар, или поконкретно индивидуалните земјоделци во Регистарот за индивидуални земјоделци.¹⁴

Според член 8 од Законот за трговски друштва „За трговци, во смисла на овој закон, не се сметаат: физичките лица кои вршат земјоделска и шумарска дејност (индивидуални земјоделци), занаетчиите и физичките лица кои вршат услуги, освен ако нивната дејност може да се определи како претпријатие, Физичките лица кои се занимаваат со слободни занимања (адвокати, нотари, лекари и други), не се сметаат за трговци во смисла на овој закон“.¹⁵

Според Управата за јавни приходи пак:

- Доход од самостојна дејност - е доходот остварен од стопанска дејност, од давање професионални и други интелектуални услуги, доходот од земјоделска дејност и доходот од други дејности чија трајна цел е остварување на доход
- Доход од професионални и други интелектуални услуги - доходот од здравствена, стоматолошка, ветеринарна, адвокатска, нотарска, консултантска, ревизорска, проценителска, инженерска, архитектонска, новинарска, спортска, културна и друга интелектуална дејност.
- Под доход од земјоделска дејност се подразбира доходот од производство, доработка, преработка и пласман на сопствени земјоделски производи, како и одгледување на добиток и други стопанско-корисни животни и пласман на нивните производи.¹⁶

¹² Закон за вршење на земјоделска дејност, сл.весник на РМ бр. 11/02 од 30.01.2002

¹³ Закон за пензиско и инвалидско осигурување

¹⁴ <https://www.pravdiko.mk/postapka-za-registratsija-i-odanochuvan-e-na-trgovets-poedinets-za-vrshen-e-na-samostojna-dejnost/#more-1748>

¹⁵ Закон за трговски друштва, сл.весник 61/2016

¹⁶ http://www.ujp.gov.mk/mk/fizicki_lica/category/119

Додека пак даночни обврзници се:

Даночен обврзник

- трговец-поединец
- физичко лице кое врши земјоделска дејност и кое води деловни книги
- физичко лице кое врши занаетчиска дејност и кое води деловни книги
- физичко лице кое врши услуги или слободни занимања, кое остварува доход од вршење на дејност (адвокати, нотари, лекари, ветеринари, инженери, архитекти, сметководители, ревизори, новинари и сл.)

Ваквата пак регистрација согласно овој закон како што може да се види и погоре од приложените членови е иста како онаа која што ја имаат адвокатите и другите лица кои што вршат различни дејности, но во исто време тоа значи и основање на правно лице. Токму поради информации се обротивме и до неколку локални адвокатски друштва кои што се членки на Адвокатската комора на Северна Македонија од каде ни посочија дека „тие се регистрирани како вршители на самостојна дејност, плаќаат паушално утврдени придонеси според повисоки стапки од другите, утврдени од Управата за јавни приходи, и жените адвокати може да користат породилно отсуство“. Исто така од од нивна страна ни беше посочено дека имаат можност да плаќаат само придонеси без да имаат обврска да вршат исплати на плати.

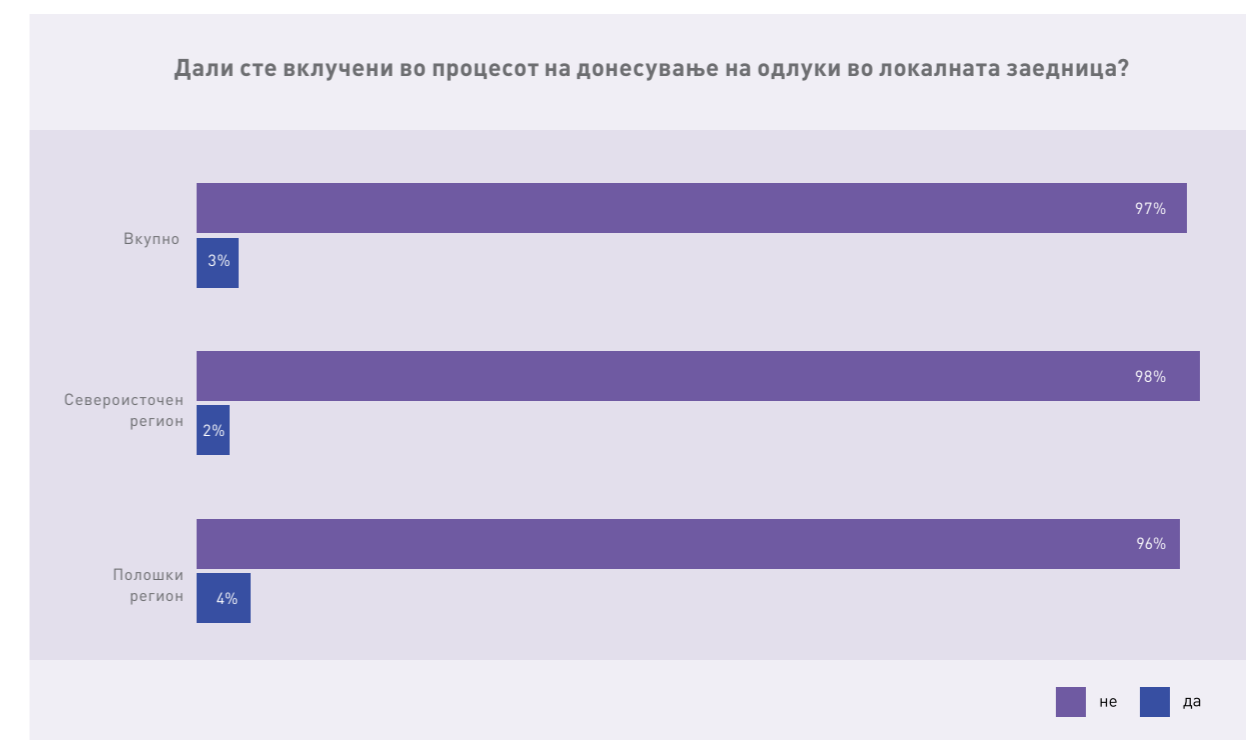
6.УЧЕСТВОТО ВО ДОНЕСУВАЊЕТО НА ОДЛУКИ ВО ДОМАЌИНСТВОТО – КЛУЧЕН ФАКТОР ЗА ЕКОНОМСКО ЈАКНЕЊЕ НА ЖЕНАТА ОД РУРАЛНАТА СРЕДИНА

Имено, жените од руралните средини сметаат дека недоволно се вклучени во процесот на донесување на одлуки најпрво во своето домаќинство и цврсто се согласуваат со ставот дека сè уште е премногу изразена традиционалната поделба на улогите во домаќинството на машки и женски, каде што во делот на женски улоги се подразбира дека влегуваат оние кои што значат грижа за домот и семејството, придонес кон работата во семејното земјоделско стопанство кој што во најголемиот број на случаи останува невидлив, а одлуките ги носи повторно машкиот член во семејството, односно мажот или свекорот, иако и самите напоменуваат дека оваа традиција започнува да се менува, но сè уште сме далеку од моментот кога ќе може да зборуваме за реална рамноправност која што жените ја уживаат во семејното земјоделско стопанство.

Согласно истражувањето на Рурална Коалиција¹⁷ спроведено кон крајот на 2019 година во Североисточниот и Полошкиот плански регион со над 350 жени, на прашањето дали сте вклучени во процесот на донесување на одлуки на било кој начин во локалната или месната заедница речиси идентични показатели и во двата региони, односно високи 97% одговориле НЕГАТИВНО, а ниту една од 100 испитанички не учествувала на состанок на месната заедница. Причините за ваквата состојба се следни: преголема зависност особено финансиска од мажот во семејството, сеуште силно влијание на традицијата и стереотипите дека мажот е ТОЈ кој што ги носи одлуките како во домот, така и надвор од него, па тука нема место за жената да се меша или да го искаже својот став (ова го изразиле голем процент од жените испитанички што особено загрижува како факт), па сè до типот на одговори дека мажот во месната заедница ги застапува и потребите на жената, односно таа дома му кажува што и е потребно, а тој тоа го

пренесува на состанокот на месната заедница?!! Исто така особено загрижуваат и одговорите од типот на «не сум заинтересирана да учествувам» «тоа е машка работа», «местото на жената е дома, а не да оди по селото и по состаноци», «премногу ми се и обврските во домот, па ми фали уште одлучувањето», «кој ги слуша жените што имаат да кажат» итн. што особено укажува на фактот дека ако нема интерес за промени тогаш и колку да се големи залагањата на останатите локални чинители, истите нема да имаат ефект, ако оние заради кои што се превземаат активностите и промените, а тоа во нашиот случај се жените од руралните средини, не се заинтересирани или мотивирани тоа да се случи.

Графикон 5 – Вклученост на жените од руралните средини во процесот на донесување на одлуки во локалната заедница

Податоците на многу анализи покажуваат дека жените сè уште во мал број учествуваат во процесите на креирање политики и развојни планови во својата заедница, па последователно се исклучени и од процесите на донесување на одлуки кои може позитивно да влијаат на подобрување на нивната положба. Учеството на жените и мажите во органите на одлучување е регулирано со законската регулатива во Република Северна Македонија. Законот за еднакви можности на жените и мажите содржи одредби дека учеството на обата пола во комисији и одбори, односно во органите и телата на одлучување, на национално и локално ниво не треба да е помало од 40%. Но, фактичката состојба покажува дека жените не учествуваат доволно во работата на управните одбори и дека законската регулатива не се почитува. Направената анализа за учеството на жените во управните одбори, покажува дека учеството на жените е многу мало, а во дел од руралните општини жените воопшто и не учествуваат во работата на управните одбори. Анализите покажуваат дека жените речиси и ги нема како претседатели на месните заедници, иако за подобрување на положбата на жените во заедницата, од огромно значење е учеството на жените во одлучувањето на ниво на месна заедница. Приоритетите на заедницата се селектираат и дискутираат на ниво на овие облици на организирање на

¹⁷ Извештај за реалната состојба со родовата рамноправност и еднаквост во Североисточниот и Полошкиот регион, Рурална Коалиција, <https://rural.mk/wp-content/uploads/2020/02/Izvestaj-RK-finalno.pdf>

граѓаните и доколку жените се исклучени, тогаш нивните потреби и приоритети нема да бидат слушнати, ниту земени предвид како приоритет на заедницата.

Застапеноста на жените во Советите на општините е еден значаен индикатор за учеството на жената во јавниот и политичкиот живот, особено ако се земе предвид значењето на општинските совети како места каде се креираат локалните политики и каде се одлучува за сите прашања од значење за општината. Учеството на жените во општинските Совети е регулирано со закон. Изборниот законик предвидува афирмативна мерка со која се овозможува учество на обата пола во работата на Советите (истата одредба важи и за изборот на пратеници), односно со одредбата се гарантира дека обата пола во Советите на општината ќе бидат застапени со најмалку 30%. Анализите на Советите на руралните општини покажуваат мала застапеност на жените како претставници на Советите, а во некои рурални општини и под нивото на одредбата на Изборниот законик, упатува на многу мала вклученост на жени во процесите на одлучување, но и недоследно почитување на законската регулатива, односно исклученост на жените од процесите на одлучување во овие локални самоуправи. Анализите на застапеноста на жените како водачи на единиците на локална самоуправа, покажуваат дека од 81 општина на територијата на нашата држава само 6 се водени од жени, од кои само 3 жени на позиција градоначалник на рурална општина. Животот на жените во руралните области на нашата држава денес се менува во однос на минатото, но и покрај позитивните исчекори сепак жените во руралните средини се маргинализирана популација во македонското општество. За статусот улогата на жените во руралните средини, особено жените –земјоделки во Република Северна Македонија нема многу истражувања, ниту доволно конкретни податоци кои би ја прикажале социјалната и економската положба на жените и нивната улога за руралните заедници. Бројните економски и социјални промени како резултат на демократијата и аспирациите на нашата држава кон ЕУ и кон позитивните глобални трендови, немаат ист интензитет во секоја сфера на нашето живеење, па освен позитивните придобивки, со себе донесоа предизвици од аспект на рамноправноста, односно зголемување на родовиот јаз помеѓу жените и мажите, истовремено истакнувајќи го нееднаквиот статус и пристапот до права и можности за жените во урбаните средини наспроти жените во руралните средини, како и нееднаквиот статус на жените работнички во други сектори споредбено со жените-земјоделки, дополнително нагласувајќи ја нивната неповолна положба во општеството како целина. Да се постигне еднаквост на руралните жени во општеството и добивање на статусот што тие заслужуваат, потребна е нивна поголема економска автономија и независност, како и соодветна застапеност во политичкиот живот. Патријархалниот систем во семејството во однос на донесувањето одлуки и традиционалната поделба на машко-женски работни места и улоги сè уште се во голема мерка пречки за жените во руралните средини. Улогата на жените во руралните средини на нашата држава сè уште е непрепознаена и “невидлива” од институциите, иако тие се столбот на руралните заедници и одржливиот рурален развој. Потребно е разбирање, вреднување и афирмирање на руралните жени, како и поддршка за нивно економско јакнење и охрабрување за поактивно вклучување во социјалниот и културниот живот, преку овозможување на пристап до права и институционална поддршка, како и создавање на услови за активно вклучување во локалните процеси на планирање на развој.

Слични се податоците и од истражувањето спроведено од страна на ЛАГ АгроЛидер¹⁸ во текот на 2021 година, каде што од 400 испитаници од рурални средини само 19.75% од испитаниците се запознаени со можностите за активно учество во покренување и реализација на локални

иницијативи, 33% од нив се делумно запознати, а голем дел од нив 47.25% не се запознати и имаат стереотипното гледање на улогата на жената како носител на промени во општеството. Најчести начини на учество во процесот на донесување одлуки во заедницата се активности во политичка партија и општинските состаноци/дебати/јавни расправи. Од 400 испитаници, ниту една не е дел од Советот на општината, или претставник во одбор на јавна институција. Постои незаинтересираност и ниско ниво на свесност на жените за учество во креирањето на јавните политики на локално ниво и непостоење на организирано женско делување за подобрување на позицијата на руралната жена во општеството. Недоволниот проток на информации негативно влијае на социокономската положба на жените во руралните средини. Работните обврски, ниското ниво на дигитална писменост кај постарата популација, проследени со малиот процент на информации за земјоделство и можности во руралните средини во медиумскиот простор оневозможуваат навремени активности и интервенции за подобрување на квалитетот на живот во руралните средини.

Учесниците во истражувањето во голем дел (98%) ги идентификуваа стереотипите за жените (16%), домашните и семејни обврски (32%), недостатокот на финансиска и институционална поддршка на женипретприемнички (15%), недостаток на институционална поддршка за работени жени (13%), недостаток на позици во руралните средини за кои жените се квалификувани (11%), како и недостатокот на квалификувани жени и соодветни менторки за работни позиции како клучни пречки за професионален напредок на жените во руралните заедници. Само 2% од испитаниците се изјасниле дека нема пречки за професионален напредок за жените во руралните средини.¹⁹

¹⁸ Положбата на руралните жени во македонското општество, ЛАГ АгроЛидер, <https://fosm.mk/wp-content/uploads/2021/05/polozhbata-na-ruralnite-zheni-vo-makedonskoto-opshtestvo-lag-agro-lider.pdf>

¹⁹ Ибид

7. ПРЕДИЗВИЦИ – „ЗЕМЈОДЕЛКИТЕ И НАДЛЕЖНИТЕ СÈ УШТЕ НА СПРОТИВНИ БРЕГОВИ ОД РЕКАТА“

5.1 Вклученост

Истражувањето на ставовите на земјоделците и земјоделките се одвиваше преку комбиниран метод, односно поради состојбата и пандемијата предизвикана од вирусот ковид-19 дел од анкетите врз основа на претходно подготвен прашалник беа спроведени теренски секаде онаму каде што го дозволуваа условите за тоа, а дел преку телефонски контакти и онлајн пополнување на анкетата. Во истражувањето како што беше споменато и претходно, беа вклучени сите 8 плански региони, 8 регионални истражувачи и 160 испитаници од руралните средини – мажи и жени. Од 160 испитаници, 111 или 69% од испитаниците биле жени а останатите мажи, додека пак табелата дадена подолу ја дава и етничката припадност на испитаниците вклучени во истражувањето.

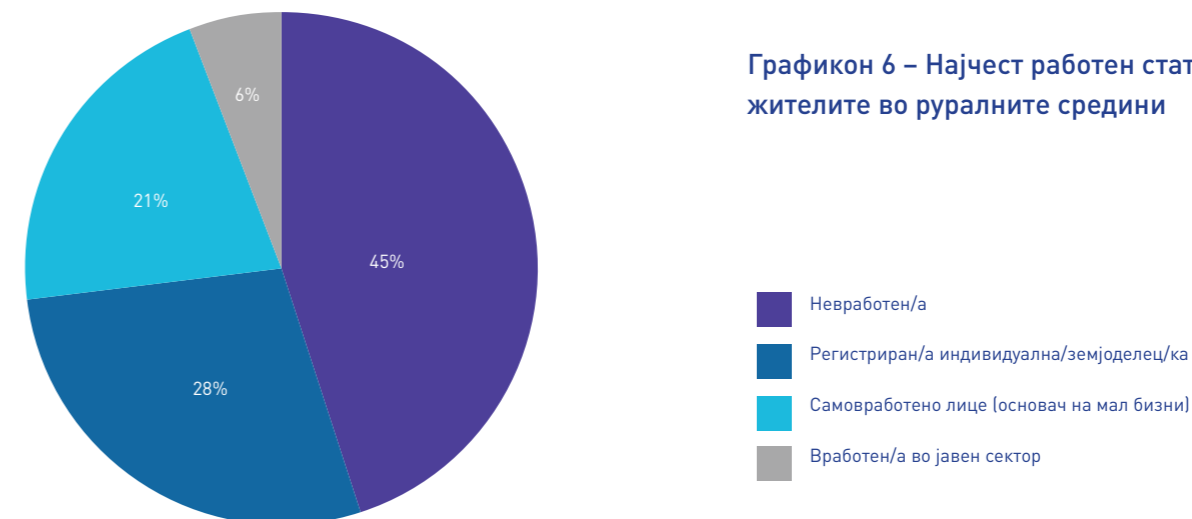
Етничка припадност	Број
Македонска	107
Албанска	31
Турска	5
Влашка	1
Ромска	1
Српска	10
Бошњачка	5
Друго	0
Вкупно	160

Табела бр.1 – Етничка припадност на испитаниците вклучени во истражувањето

Најголемиот број од испитаниците или 84% имаат брачни партнери/ки, при што најмногу од испитаниците, односно 46% се изјасниле дека се грижат за 2 деца, високи 34% се изјасниле дека немаат деца за кои се грижат а само мал дел односно 3% имаат 4 или над 4 деца во своето семејство, што пак целосно се сложува и со состојбите во нашата држава кога станува збор за трендовите на наталитет, морталитет, како и намалувањето на бројот на жителите во руралните средини и изумирањето на цели села поради тоа што во истите нема ниту еден жител.

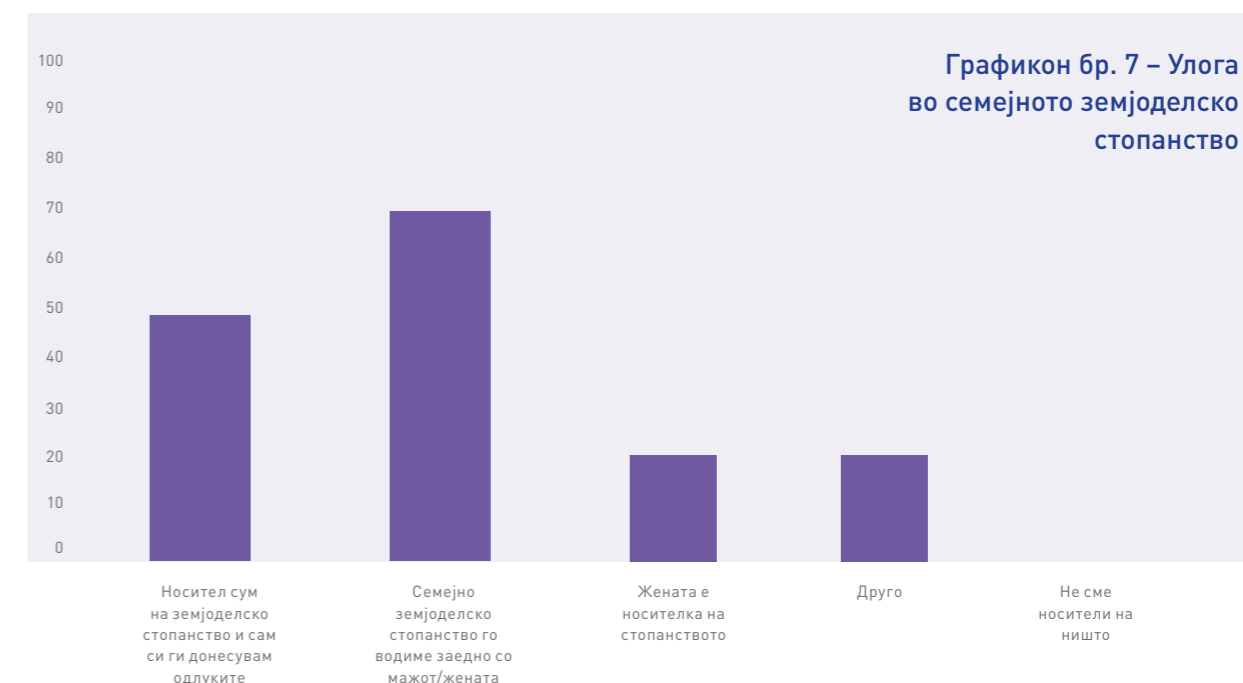
Што се однесува пак на работниот статус, загрижува фактот што дури 45% од испитаниците се изјасниле дека се невработени, дел од нив го загубиле вработувањето и поради пандемијата, што се потврдува и со податоците од Државниот завод за статистика бројот на невработени лица во 4-тото тромесечие од 2020 година - 151 972 граѓани, од кои што пак согласно анализите на Finance Think²⁰ околу 20.000 се токму земјоделски работници. Од оние пак кои што се вработени, 28% се регистрирани индивидуални земјоделци, а 21% се основачи на мал бизнис, а само 6% се вработени во јавен сектор (графикон бр. 6)

²⁰ Земјоделските работници – тивка жртва на пандемијата?, бриф бр. 46, <https://www.financethink.mk/wp-content/uploads/2021/02/PB-46.pdf>

Образованието беше следното прашање кое што се обработуваше во истражувањето, при што најголемиот процент од испитаниците односно 68% од испитаниците се со средно образование (40% имаат средно стручно образование, 28% имаат завршено гимназија), а додека пак 19% имаат универзитетско образование, што е логично со оглед на возраста на популацијата која што живее во руралните средини, но што пак исто така упатува на фактот и улогата на граѓанските организации во обезбедувањето на услуги во делот на неформалното образование и градење на современи практични знаења и капацитети кај земјоделските производители/ки како би ја зголемиле конкурентноста на земјоделското производство.

Она што пак делува охрабрувачки и што дава простор да се размислува дека сепак родовата еднаквост во руралните средини може да се достигне и практикува, а особено родовата рамноправност, што пак во исто време е и основниот темел врз кој што ќе може да се градат и застапуваат ставовите за родово-одговорно буџетирање во руралниот развој, е што висока бројка, односно 69 испитаници истакнале дека земјоделското стопанство без оглед на тоа кој е носител сепак го управуваат заедно и заедно ги донесуваат одлуките. Во исто време она што и понатаму загрижува, а и што треба да се менува и јакне е бројот на жени – носителки на семејни земјоделски стопанства кој што во овој случај изнесува 20. (Графикон бр. 7)

Од друга страна пак ставот дека жените немаат финансиска моќ, немаат информации, немаат имот на свое име, па се речиси целосно зависни од мажот или останатите членови во семејството иако работат “рамо до рамо” со мажите, беше потенциран од присутните на фокус групите, со образложение дека традицијата налага имотот да останува на машките членови во семејството, дека жената не може и да го води домаќинството и да се грижи за децата и останатите членови во семејството, односно нема да биде целосно посветена на работата и сите обврски кои што ги бара водењето на семејното земјоделско стопанство. Тука дискусијата се разви во правец на искажување на потребата од родова рамноправност, но и дека жената и не треба сама да го води стопанството туку заедно со мажот како би се достигнала родовата рамноправност која што подразбира подеднакво вклучување на мажите и жените. Исто така беше истакнато дека голем дел од семејните земјоделски стопанства заради субвенциите кои што за одреден процент се повисоки доколку ги зема жена, во последните години стопанствата се префрлаат на име на жена, но со договор на користење или договор за плодоуживање, но и вака префрлени истите се само формалност затоа што повторно мажот е оној кој што управува со земјоделското стопанство. Во фокус групите имаше и такви примери кои што сепак успеале целата работа да ја преземат во свои раце и беа успешни и истакнати лидерки во заедницата. Сепак најзагрижувачки беа одговорите на прашањата дали ги препознавате механизмите за вклучување во процесите на донесување на одлуки во институциите, дали знаете дека има лице, односно координатор за еднакви можности во секоја институција, па и во самото Министерство за земјоделство каде што изрично секаде од страна на сите учесници беше напоменато дека ниту знаат за механизми или за тела за вклучување, ниту пак знаат за такво лице или пак за неговата улога, без разлика дали станува збор на ниво на општина или пак на национално ниво.

Немањето доволно време за да се посветат на овие прашања ги прави немоќни да се вклучат, но и преовладува ставовите дека “не сакаат да се мешаат во такви работи” бидејќи тоа бара чести патувања до Скопје, работа на терен со земјоделците кои што и не се баш така лесна група на граѓани со кои што може да се соработува, па самите жени истакнаа на средбите дека и не се заинтересирани да бидат дел од вакви работни тела. Доколку има кој да ги води низ процесот или кому да ги пренесуваат барањата како што тоа на пример е случајот со здруженијата, односно со невладините организации. Во тој случај би се нафатиле, но не и сами да се вклучуваат директно во процесот. “Имаше една од нашето село која што одеше по такви работи, па голем дел од земјоделците мажи не ја сфаќаа сериозно, ниту пак беа конструктивни на средбите, а потоа за жената започнаа да кружат и муабети дека куќата и колата ги спечалила од членство во такви работни тела и жената од толку голем притисок на крај се повлече целосно од сите активности. Од тогаш жена нема дојдено кај нас или пак да сака да се вклучи во вакво нешто – е изјавата на В.Т. од село Славеј, Пелагониски регион.

5.2 Информираност и Аплицирање

Понатаму, доаѓаме до прашањето за степенот на информираност на жителите од руралните средини при што сè уште најчестиот извор на информации се самите локални институции или подрачни единици, преку директна посета на истите или контактирање на лицата кои што таму работат, а 31%, пак, за добивање на информации ги користат социјалните медиуми и веб страниците на институциите што пак упатува на фактот дека полека, но сигурно дигитализацијата барем во процесот на информирање навлегува и во овој сектор. Она пак каде што е потребно сериозно подобрување е делот или улогата на граѓанските организации во процесот на пренесување на информации затоа што само 10 испитаници истакнале дека информации добиваат од граѓанскиот сектор.

Дополнителен предизвик со кој што се соочуваат жените од руралните средини се и обврските околу домот, семејството, одржувањето на домаќинството што пак бара и дополнителен труд и време доколку самата инвестиција треба да се реализира од страна на жената како носителка на семејното земјоделско стопанство, а тоа влијае и на степенот на информираност кај земјоделските стопанства, што пак се покажува со следниот график каде што дури 83% од испитаниците одговориле потврдно на прашањето: Дали обврските околу грижата за домот, фармата, земјоделското производство итн. Ви дозволуваат навремено да бидете информирани за повиците и случувањата во секторот? Ваквите обврски кај 63% не дозволуваат сами да ги пополнуваат апликациите или да ги прибираат документите.

Она што е исто така интересна информација од самото истражување е и фактот дека голем дел од испитаниците (69%) сметаат дека информациите за мерките ниту се лесно достапни ниту пак лесно разбирливи особено за жените кои и немаат многу време за да посветат внимание на разбирањето на критериумите, прифатливите инвестиции, чекорите за аплицирање итн. [графикон 8]

Што се однесува пак до програмите за финансиска поддршка во земјоделството и руралниот развој, високи 76% имаат информација за програмите и мерките, но сè уште преовладува високиот процент на непознавање на мерката 115 и промени во овој процент нема доколку се спореди со претходното истражување кое што Рурална коалиција го правеше кон крајот на 2019 година. Тоа го оправдува и нискиот процент на жени – носителки на семејни земјоделски стопанства кои што аплицирале за добивање на поддршка преку оваа мерка, односно за истата аплицирале само 19%. Уште еднаш напоменуваме дека ова е првата мерка која што е директно насочена кон економското јакнење на жените од руралните средини, но согласно ваквите резултати сепак, сеуште треба да се вложува многу во делот на информирањето и поддршката на жените од руралните средини особено во искористувањето на фондовите или средствата кои што се директно наменети за нив. Ова се потврдува и со фактот што дури 67% од испитаниците сметаат дека документацијата и процесот на аплицирање за мерките е сложен и комплициран и најчесто им е потребна поддршка од институциите, консултантите или пак од граѓанскиот сектор при пополнување на апликациите и прибирање на потребната документација.

Исто така тука доста интересни за дискусија и понатамошна разработка, се и причините зошто жените не аплицираат, односно ги нема во голем број нивните апликации на повиците. Имено,

освен тоа што немаат информација за повиците ниту за самата содржина на мерките, 24% се изјасниле дека не се носителки на семејни земјоделски стопанства, што на пример беше основен услов за аплицирање за мерката 115, но и 37% на кои што не им е познат процесот на аплицирање, користење на средствата, понатаму кои се чекорите кои што треба да ги преземат за успешна апликација и инвестиција итн. (Графикон 8)

Сличен заклучок беше упатен и од реализацијата на фокус групите. Според искажаните ставови на учесничките и мажите немаат доволно информации за случувањата во секторот, политиките кои што се носат, документите што се креираат ниту пак конкретни детални и прецизни информации за јавните повици за аплицирање за различните мерки. Според нив не е доволно еднаш до два пати да се отиде во поголемите села и да се пушти една реклама на националната ТВ (која патем ниту некој ја гледа, а уште помалку ја разбира), туку е потребно активно информирање и посета на земјоделските стопанства со вклучување на сите засегнати страни и општини и граѓански сектор и локални медиуми, како и сите институции, месни заедници итн. кои што може да придонесат во процесот на подобро и поредовно информирање за мерките, новостите во секторот итн.

За да се добие еден целосен преглед и информираност на самите земјоделци и жители на рурални средини на располагање им стои Агенцијата за поттикнување и развој во земјоделството. АПРЗ преку системот за давање на советодавни услуги на земјоделските стопанства, има за цел да овозможи трансфер на знаења и информации, како и нивна имплементација кај земјоделските стопанства во насока на подобрување на квалитетот и квантитетот на земјоделското производство. Советниците на АПРЗ преку постојани континуирани средби со земјоделците, покрај размената на информации даваат и навремени, квалитетни стручни совети во секторот земјоделство и помагаат во правилна распределба и аплицирање на средствата од Програмите на Владата на РСМ за поддршка на земјоделството и руралниот развој. Според она што го добивме како информација од нивните советници, програмите за поддршка во земјоделството, во последните 3 години, посебен акцент ставаат на почитувањата токму на родовите принципи.

Според АПРЗ за мерка 115, од страна на жените е пројавен доста голем интерес. Според нив жените земјоделки се доста конструктивни и подовреливи, секогаш имаат идеи за да ги над-

минат проблемите и предизвиците, но она што им е најголема пречка при спроведувањето на нивните идеи е правото на сопственост на земјиштето. Од АПРЗ апелираат доколку во програмите за поддршка се зголеми процентуалната исплата кон жените во тој случај таа состојба би се променила. Најголемиот дел од апликациите за мерка 115, се поднесени со производствени капацитети од секторот градинарство. Во делот на сточарство состојбата е алармантна. Иако жените се целосно вклучени во производствениот процес, многу мал дел од нив се носители токму на тие стопанства.

Во однос на мерка 115, од страна на претставници на АПРЗ е побарано да се направат измени во следните повици на програмата. Измените што се предлагаат се:

- Да се зголеми финансиската поддршка во мерката,
 - Можност за финансиските средства да се користат за обртни средства
- Поднесување на апликација со технички предлог проект наместо изработка на бизнис план.

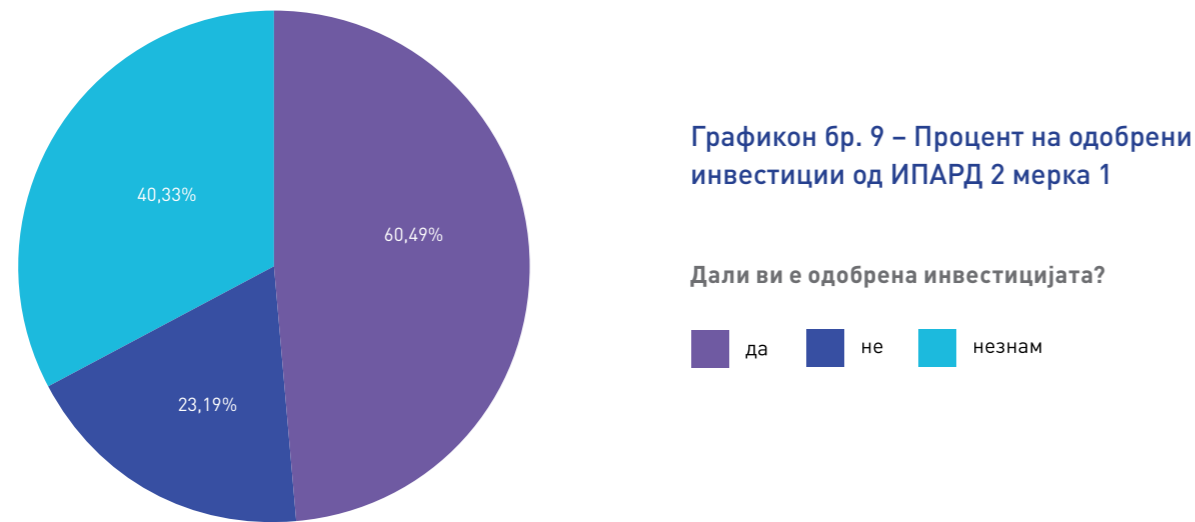
Од друга страна, пак може да се даде сериозна констатација дека инвестициите во земјоделското стопанство се повеќе и од потребни со оглед на тоа што водат кон модернизација и зголемување на конкурентноста на истите, па така високи 73% од испитаниците истакнале дека со инвестициите и поддршката им се зголемува и квантитетот и квалитетот во производството.

Според информацијата која ја добивме од страна на Министерството за земјоделство, и нивните заложби во наредниот период ќе биле насочени кон унапредување на мерката 115 преку дополнително вклучување на прифатливи инвестиции и трошоци и зголемување на висината на финансиската поддршка двојно до 2024 година.

Кога говориме пак за ИПАРД 2 програмата, дури 81% од испитаниците имаат аплицирано за некоја од мерките кои ги има во програмата, додека само 19% досега не аплицирале за средства од ИПАРД, при што како најчеста причина за ова ја истакнуваат потребата од целосно вложување и плаќање на инвестицијата, па дури потоа се исплаќа процентот обезбеден преку мерката и програмата за финансиска поддршка. Најчестата мерка за која што аплицираат, а која што беше и предмет во ова истражување е мерката 1, односно инвестициите во основни средства во земјоделските стопанства. Како најчести инвестиции се јавуваат следниве: машини и опрема за пчеларство, плугови, трактори, приклучна механизација за обработка на земјата, берба, прскање, наводнување итн.

Доста интересен податок е и фактот дека 49% од испитаниците кои аплицирале за некоја од мерките на ИПАРД 2 програмата имаат одобрена инвестиција, но исто така од добиените податоци може да се забележи дека 32% од оние кои аплицирале сè уште немаат добиено повратни информации за апликацијата, што посочува на доста долгиот период на чекање за известување, што исто така влијае и на достапноста на податоците и информациите за ефектите од мерките и програмата (графикон бр. 9).

Кога сме кај аплицирањето на програмите, дел од учесниците на фокус групите сметаат дека е потребно да се воведат и целосно, меѓутоа едноставно електронско аплицирање, што исто така ќе им заштеди и време и пари, но и малтретирање од институција во институција, а и повеќе земјоделци и земјоделки ќе се охрабрат да аплицираат кога нема да имаат потреба да одат од шалтер на шалтер и по минимум 20 пати до град само за да ги приберат сите документи. На фокус групите беше упатен апел за поедноставена документација, како и помал број документи кои што треба да се соберат при поднесување на апликацијата затоа што најголем дел од истите се документи кои што може многу лесно да се прибават и по службена должност, па институциите може и сами да ги обезбедат, а на апликантите, особено на жените носителки на семејните земјоделски стопанства, со оглед на големиот обем на обврски и работа што ги имаат ќе им ја олеснат процедурата.

5.3 Процедури и критериуми

Во делот пак на процедурата е долгата листа на документи кои што треба да се приберат за да се аплицира за мерката, а тоа уште повеќе ја усложнува целата постапка од момент на апликација до реализација, особено ако жената е носителка на стопанството и треба самата да оди од шалтер на шалтер да ги прибира сите потребни документи. Фактот дека 53% од оние кои што имале одобрена инвестиција требало да земат кредит или друг вид на заем говори за финансиската ранливост и нестабилност на семејните земјоделски стопанства за поголеми и посериозни инвестиции особено во делот на модернизацијата и дигитализацијата на производството.

Она што пак како заклучок произлезе од самите фокус групи е тоа што не беа доволно јасни ни критериумите ни самиот процес на бодување и одобрување на апликациите, па така жените не беа сигурни дали добиваат дополнителни бодови во процесот на аплицирање или не. Дискусијата и на двете места одеше до таму што недовербата во системот на аплицирање е толку

голема, па така сите коментираа дека на едно место и да ги даваат бодовите од друго место ќе ти ги земат, меѓутоа нејасноста и непознавањето на критериумите говори многу и ги потврдува резултатите добиени од теренското истражување, особено во делот зошто е толку низок процентот на жени кои што аплицираат на мерките за финансиска поддршка.

Во самите интервјуа спроведени со претставниците од Министерството за земјоделство, шумарство и водостопанство, преовладуваше ставот дека мерките се подеднакво достапни и за млади и за жени и дека тоа е доволно, но сепак дека има простор да се вложува особено од страна на министерството за родовата сензитивност на програмите и мерките, но и за подигнување на свеста и кај самите вработени за значењето на родовата еднаквост и достигнувањето на еднакви можности кај жените и мажите.

И ставот на АПРЗ е дека во ИПАРД програмите, апликациите чии носители се жени, добиваат само бодување во начинот на рангирање на апликациите. Според нивното искуство од терен, многу помалку има апликации чии носители се жени во ИПАРД 2 програмата во споредба со бројот на мажите. Тие сметаат дека доколку би се вовеле специфични критериуми за жените, како што се процентуално зголемување на финансиската поддршка за жените, во тој случај тоа би ги мотивирало жените повеќе да се вклучат при аплицирање за ИПАРД програмата.

АПРЗ во текот на своето работење со земјоделците и давањето на нивните услужни дејности, како што е поддршката во подготовката на апликациите, истовремено го следи и текот на одобрување на поднесените апликации. Според нивното размислување секоја ИПАРД апликација доколку е поднесена со целокупна и точна документација е одобрена од страна на Агенцијата за финансиска поддршка.

5.4 Имплементација

Со одобрувањето на поднесените апликации и потпишувањето на договорите меѓу земјоделците и Агенцијата за финансиска поддршка во земјоделството и руралниот развој, следува период на имплементација на одобрените проекти. Во однос на тоа присутните на фокус групите сметаат дека процесот од објавување на повик до процес на евалуација и објавување на одобрените апликации трае премногу долго, па Агенцијата за финансиска поддршка треба да превземе мерки и воведат механизми за да се забрза овој процес. Ваквиот став беше потврден и при анализирањето на податоците од објавените јавни повици, при што за повикот објавен во април 2020 година сеуште нема резултати, а пак за мерката 115 на резултати се чека речиси безмалку цели 2 години, што пак за земјоделците и земјоделките е премногу долго време поминато во неизвесност, па голем дел од нив не можејќи да чекаат толкав временски период самите без никаква поддршка ја реализираат инвестицијата (затоа што не смее да се почне со работа пред да се потпише договор). Тоа пак значи заеми, задолжување во банка со виски кредити бидејќи посебни кредитни линии за земјоделците нема, па така земјоделците навлегуваат во уште повеќе долгови кои што често пати многу тешко може да ги отплатат па заради тоа го намалуваат производството или продаваат делови од имотот за да го вратат кредитот.

Она што исто така беше истакнато како еден од најголемите предизвици е тоа што корисникот на поддршката најпрво треба целосно да ја реализира инвестицијата, односно 100%, па дури потоа да може да му се повратат 50%. Учесниците на фокус групата беа едногласни дека финансиските средства за реализација на 100% инвестиција е премногу и дека тука нивно размислување е државата да ги покрие тие 50% во вид на гарантен фонд или слично со што земјоделците не би имале премногу финансиски товар на почетокот, а го истакнаа и прашањето со предолгото чекање и на повратот на средствата од Агенцијата.

Сите учесници на фокус групите беа согласни дека ваквите огромни временски периоди на чекање мора да се намалат затоа што најчесто во земјоделското производство инвестицијата е потребна веднаш, па и процесите треба да одат брзо.

За причините за долгиот процес на одлучување, од страна на Министерството за земјоделство не упатија до Агенцијата за финансиска поддршка во земјоделството и руралниот развој. Но и покрај големите напори и барања за средба со претставници во АФПЗРР, во текот на истражувањето не реализиравме успешна средба. Од нивна страна беше назначено лице, односно вработен во институцијата од сектор за човечки ресурси кој што и воопшто не беше запознаен со проблематиката и начинот на работа на секторите исплата и одобрување на проекти, па ни беше кажано дека информациите кои што ни се потребни ќе ги добиеме во писмена форма. Информациите кои што пак ги доставивме преку алатката за доставување на барање за слободен пристап до информации од јавен карактер не соодветствуваат целосно со бараните податоци за кои што имаше интерес Рурална Коалиција.

5.5 Едукација и мотивација

Мотивацијата кај жените, потребата од едукација, директни обуки на терен околу пополнувањето на апликациите, поголем број на мерки, ама и полесни критериуми за аплицирање беа најчестите одговори на прашањата што треба да се промени или преземе за да се зголеми бројот на жени кои што ќе аплицираат за финансиска поддршка. Промената на свеста и рушењето на традиционалните стереотипи беше исто така една од главните теми на кои што се отвори дискусија во групите. *“Жените мора да излезат од дома, мора да видат што се случува во нивната околина во другите региони, мора да научат да бараат информации, да разменуваат практики и знаења и така да се охрабруваат едни со други, но и да вложат во подобрувањето на своите знаења и практики, затоа што верувајте има жени кои што не биле ни до град, а камоли во институции, а уште помалку пак да имаат информации или да бараат нешто на свое име или пак да аплицираат”* – беше ставот на Ж.Г. од селото Тумчевиште од Полошкиот регион.

За целосно искористување на потенцијалите кои што им се нудат на земјоделците, особено на жените, од исклучителна важност е нивната едукацијата, посебно за можностите за нивно вклучување и учество во процесите на креирање на политиките и програмите за финансиска поддршка и развој кои што им се ставени на располагање од страна на институциите. Сето тоа ќе помогне за доближување на македонското до европското земјоделство, како и за создавање конкурентни производи со висока додадена вредност.

Според погоре претставените податоци од спроведеното истражување и нивното анализирање, може да се заклучи следното:

1. Владата на Република Северна Македонија, со усвојување на Стратегијата за родово одговорно буџетирање (2012 -2017), се приклучува кон иницијативите за родово – одговорно буџетирање;
2. Министерството за земјоделство, шумарство и водостопанство иако беше една од четирите избрани институции за првата пилот фаза за спроведување на родово-одговорно буџетирање до 2017 година, според нивните објави на www.mzsv.gov.mk, извештај за еднакви можности на мажите и жените не е објавен во последните 10 години;
3. АФПЗРР, како тело кое ги имплементира Програмите за финансиска поддршка на земјоделството и руралниот развој а истовремено управува со средствата од Инструментот за

претпристапна помош на ЕУ, немаат јасна структурна поделба на родовиот аспект во нивните сумирани извештаи на исплатени, пријавени и одбиени апликации;

4. Речиси половина од населението во руралните средини, се невработени, односно ги работат нивите без ниту ден платено пензиско, инвалидско и здравствено осигурување, а голем дел од нив, особено жените не се евидентирани ниту во Агенцијата за вработување како невработени лица, па така стануваат целосно невидливи во системот на државата;
5. Жените земјоделки аплицираат на програмите за финансиска пооддршка во многу мал број поради тоа што: не се евидентирани како носителки на семејни земјоделски стопанства, немаат имот на свое име, немаат средства за почетна инвестиција, немаат информации а не знаат ни каде да ги добијат, не се регистрирани како индивидуални земјоделци.
6. Над 84% од жените кои живеат во руралните средини се погодени од пандемијата во поглед на нивниот живот и економската моќ на нивното стопанство, па така се зголемува и нивниот психолошки притисок во семејното земјоделско стопанство навреме да постигнат во грижата за децата, имотот, стоката, постарите лица;
7. Помалку од 15% од жените испитанички во истражувањето истакнале дека се носителки на семејни земјоделски стопанства;
8. Иако мерка 1, од ИПАРД 2 програмата е најатрактивна кај семејните земјоделски стопанства во примарното производство, таа најмногу е искористена од мажи- земјоделци, додека жените со мнугу мал процент аплицираат на оваа мерка, (оваа информација ни ја потврдија и од АПРЗ). Исто така земјоделците сметаат дека процесот на поднесување на апликација за ИПАРД 2, програмата е многу комплициран им одзема многу ресурси (пари, време) за подготовка на апликацијата.
9. Жените носители на семејни земјоделски стопанства не добиваат дополнителен процент на финансиска поддршка при исплатата на одобрените инвестиции за мерка 1 во ИПАРД програмата ниту пак во националната програма за рурален развој, како на пример што е случај со младите земјоделци;
10. Единствена предност жените апликантки имаат во бодувањето на апликацијата со додавање на дополнителни 20 бодови од вкупно 100 доколку апликацијата е поднесена од страна на жена, но и овој критериум не е издвоен засебно само за жените, туку е генерален и ги опфаќа и младите и жените;
11. Она што во голем процент ја оневозможува искористеноста на ИПАРД средствата, посебно кај жените земјоделки е тоа што не се во можност целосно да ја исплатат одобрената инвестиција и поради тоа им се потребни дополнителни средства / кредити за да ја реализираат исплатата. Но кога ќе го земеме фактот дека тие немаат финансиска и економска сигурност, доаѓаме до констатација дека пристапот до кредити им е ограничен бидејќи не се кредитно способни;
12. Иако мерката 115 од Програмата за рурален развој е токму наменета за жените земјоделки, повеќе од половина од нив не ја препознаваат оваа мерка, што пак имплицира на малиот број на поднесени апликации, односно само 403 од над 38.000 жени кои што се евидентирани како носителки на семејни земјоделски стопанства;
13. Долг е временскиот период на обработка на барањата, па така за мерката 115 иако е објавена кон крајот на 2019 година, официјалните резултати за успешните апликации сеуште не се јавно објавени;

14. Институциите не водат детална родово-разделена статистика ниту пак истата е јавно достапна иако тоа претставува законска обврска за сите органи за државна управа со јавно објавување на годишните извештаи за еднакви можности на жените и мажите секоја година најдоцна до 31-ви март за претходната година, со што би се информирала пошироката јавност за достигнувањата на ова поле;
15. Жените од руралните средини целосно не го познаваат процесот на креирање на мерки и политики ниту пак им се познати алатките и механизмите за вклучување, а не ги препознаваат ниту координаторите за еднакви можности, ниту пак нивната улога во секторот.

6. Предлог мерки и ефекти за подобрување на РОБ во секторот земјоделство и рурален развој

Предлог мерки	Трошоци	Влијание
<p>Да се зголеми неформалната едукација, мотивација и еманципација кај жените од руралните средини за секторот земјоделство и рурален развој, како и за делот на родова рамноправност, вклученост во процесот на донесување на одлуки и концептот на родово-одговорно буџетирање;</p>	<p>Организирање на обуки за едукација и мотивација на теми поврзани со родово-одговорно буџетирање 2 обуки во секој плански регион (вкупно 16) Обучувач – 32 денови*7200 МКД = 230.400 МКД Сала и закуска/ручек (20 жени и мажи по обука*16 обуки = 320 учесници 320 учесници*650 МКД/учесник = 208.000 МКД Материјали за обуки/по учесник: 150 МКД*320 = 48.000 МКД Патни трошоци по учесник: 500 МКД*320 = 160.000 МКД Вкупно: 646.400 МКД</p>	<p>Минимум 30 апликации повеќе поднесени од страна на жени за мерките во националната програмата за рурален развој и ИПАРД Минимум 320 жени и мажи обучени за темите поврзани со родова еднаквост и родово-одговорно буџетирање во секторот земјоделство и рурален развој.</p>
<p>Да се зголеми степенот и достапноста на информациите за програмите, мерките, начинот на аплицирање и ваквата информираност на населението да се врши континуирано и со вклучување на сите засегнати страни како што се: општини, локални медиуми, советници од институциите, граѓанските организации итн. Информации на терен се потребни и за можностите за регистрација на жените како индивидуални земјоделки, но и за сите други можности кои што им стојат на располагање за нивно економско јакнење</p>	<p>Изработка на водич/ангажман на експерт 5 дена*6.150 МКД = 30.750 МКД Дизајн на водич и лифлети/5 дена*6.150 МКД = 30.750 МКД Печатење на водич 10 стр./400 примероци = 150 ден/ примерок*400 = 60.000 МКД Печатење на лифлет = 27 МКД/ примерок*400 = 10.800 МКД Патни трошоци за дистрибуција на водич и лифлет од врата до врата = 3500 км*10ден/км = 35.000 МКД Вкупно: 167.300 МКД</p>	<p>Зголемен квалитет на апликации Зголемен број за 20% на информирани жители во руралните средини</p>

Да се работи на зајакнување на свеста кај руралното население и промената на традиционалните стереотипи во делот на наследувањето на имот во земјоделските стопанства, но и во делот на вклучување на жените во донесувањето на одлуки во домаќинствата, како и нивна регистрација како индивидуални земјоделки со платени придонеси за осигурување;

Организирање на 16 јавни настани/трибини со минимум 20 учесници по трибина Модератор/ангажман 16 денови*3.500 МКД = 56.000 МКД Сала и закуска/ручек (20 жени и мажи по обука*16 обуки = 320 учесници 320 учесници*650 МКД/учесник = 208.000 МКД Изработка на промотивно видео на македонски и албански јазик – 45.000 МКД **Вкупно: 309.000 МКД**

Минимум 30 жени регистрирани како индивидуални земјоделки на годишно ниво
Минимум 2% зголемена сопственост на имот од страна на жени
Минимум 50 евидентирани земјоделски стопанства со носителки жени

Да се унапреди изработката на родово-разделена статистика која што редовно ќе биде објавувана од страна Агенцијата за финансиска поддршка во земјоделството и руралниот развој особено во делот на доставени апликации по повик и по мерка, број и родова статистика на одбиени апликации, број и родова статистика на одобрени апликации вклучувајќи ги тука и управителите од правните лица;

Изработка на родово-анализа по мерки во Програмата за рурален развој и ИПАРД (една анализа годишно) = 184.800 МКД
Вкупно: 184.800 МКД (годишно)

Зголемен број на апликации за минимум 10% поднесени од страна на жени за ИПАРД (мерка 1 и мерка 7)
Зголемен број на апликации за мерки од Програмата за рурален развој за 20% поднесени од страна на жени
Зголемен
Зголемен фонд на средства распределен кај жени од ИПАРД и Програмата за рурален развој за минимум 15% од досегашните средства распределени за жени по основ и на двете програми

Да се зголеми примената на концептот на родово-одговорно буџетирање по хоризонтална основа од страна на Министерството за земјоделство, шумарство и водостопанство во креирањето на програмите и мерките;

Обуки за вработени во МЗШВ на тема родово-одговорно буџетирање (минимум 2 на годишно ниво)
Обучувач 6 дена*7000 МКД = 42.000 МКД
30 учесници*1200 МКД (ручек) = 36.000 МКД
Сала (2 дена*6100 МКД) = 12.200 МКД
Материјали за учесници: 30*150 МКД = 4.500 МКД
Студиско патување во рамки на регионалната Мрежа за родово-одговорно буџетирање – 180.000 МКД
Вкупно: 274.700 МКД

Подеднаква достапност на мерките и програмите и за мажите и за жените во руралните средини
Подеднакво третирање на потребите на мажите и жените во руралните средини преку програмите и мерките за рурален развој

Да се зголеми бројот на мерки кои што ќе бидат насочени кон економското јакнење на жените од руралните средини со олеснети критериуми и намален број на документи кои што ќе се бараат во самите апликации; 10% од мерката 112 за млад земјоделец да оди кај жени апликантки на повикот

Обуки наменети за жени носителки на семејни земјоделски стопанства за водење на земјоделско сметководство
2 обуки во секој плански регион (вкупно 16)
Обучувач – 32 денови*7200 МКД = 230.400 МКД
Сала и закуска/ручек (20 жени и мажи по обука*16 обуки = 320 учесници 320 учесници*650 МКД/учесник = 208.000 МКД
Материјали за обуки/по учесник: 150 МКД*320 = 48.000 МКД
Патни трошоци по учесник: 500 МКД*320 = 160.000 МКД
Вкупно: 646.400 МКД

Зголемено влијание на жените во семејните земјоделски стопанства во процесот на донесување на одлуки
Минимум 320 учеснички со зголемена финансиска писменост и капацитет за водење на сметководство на фарма
Зголемен фонд на средства за 10% од мерката 112 – Млад земјоделец кои што ќе завршуваат кај жените

Дополнително, да се зголеми процентот на исплата на реализирана инвестиција на 65-70% по принципот како кај млад земјоделец со интервенција во Законот за земјоделство и рурален развој и измена на член 94 и додавање на категоријата жени регистрирани како индивидуални земјоделки

Редовно да се изработуваат и објавуваат извештаите за еднакви можности на жените и мажите во секторот земјоделство и рурален развој во таргетираните институции (МЗШВ, АПРЗ, АФПЗРР);

Лесно јавно достапни и препознатливи информации поврзани со родовата еднаквост како извештаи, лице за еднакви можности во институциите, но и во општините на локално ниво
Достапни и лесно разбирливи извештаи за еднакви можности на мажите и жените изготвени согласно Законот за еднакви можности
Поголема информираност кај мажите и жените од руралните средини
Креирање на родово-сензитивни и трансформативни мерки и активности во програмите за рурален развој преку консултација на ваквите извештаи

Дополнително, јасно да се назначи на веб страница лицето за еднакви можности во секоја од институциите

Да се зголеми износот на финансиска поддршка за мерка 115 –активен женски член до 10.000 евра по корисник жена до 2024 година и да се зголеми опфатот на прифатливи трошоци и инвестиции особено во делот на обртни средства и потрошен материјал кои што им се најпотребни на жените од руралните средини, особено во процесот на преработка на земјоделските производи;

615.000 МКД по жена/корисник 250 жени/добитнички на грант во првиот повик*615.000 МКД = 153.750.000 МКД
Вкупно: 153.750.000 МКД

Подолгорочна одржливост на инвестициите во СЗС водени од жени земјоделки
Зголемен фонд на средства за 70% кој што ќе им биде ставен на располагање на жените за јакнење на нивното производство и преработки
Зголемен број на СЗС со жени носителки

Критериумот од 100% да се намали на 50% реализација на инвестицијата како доволен критериум за исплата на останатите 50% од страна на државата преку воспоставување на Гарантен фонд кој што е предвиден во програмата за рурален развој за период 2018-2023;

Да се креира дополнителна родово-сензитивна и трансформативна мерка за поддршка на семејните земјоделски стопанства водени од страна на жени земјоделки за излез од кризата предизвикана од страна на Ковид пандемијата и тоа мерка насочена кон дигитализација, изнаоѓање на нови пазари за продажба на производи и нивна дистрибуција до куќен праг, а во насока на поддршка на СЗС и нивното прилагодување кон условите настанати во пост-Ковид периодот

38.000 СЗС водени од жени*120.000 МКД = 4.560.000.000 МКД
 2 обуки за дигитализација и маркетинг во секој плански регион (вкупно 16)
 Обучувач – 32 денови*7200 МКД = 230.400 МКД
 Сала и закуска/ручек (20 жени и мажи по обука*16 обуки = 320 учесници
 320 учесници*650 МКД/учесник = 208.000 МКД
 Материјали за обуки/по учесник: 150 МКД*320 = 48.000 МКД
 Патни трошоци по учесник: 500 МКД*320 = 160.000 МКД
 Вкупно: 646.400 МКД
Вкупно за мерката: 4.560.646.600 МКД

Зголемен број на апликации за мерки кои што бараат посериозни вложувања во ИПАРД програмата особено за Мерка 1 – Модернизација на СЗС и Мерка 7 – Диверзификација на производство
 Економски стабилни, конкурентни и модернизирани СЗС на долг рок

Конкурентни и одржливи СЗС водени од страна на жени земјоделки

Анекс 1 – Прашалник за теренско и онлајн истражување

1. **Возраст:** а)18-25 б) 26-30 в)31-40 г) 41 - 50 д) 51 - 64 ф) 65 и повеќе
2. **Место на живеење:** а)град б)село
3. **Брачен статус:**
 - а) мажена
 - б) немажена
 - в) разведена
 - г)друго (наведете) _____
5. **Етничка припадност:**
 - а) Македонец/ка
 - б) Албанец/ка
 - в) Ром/ка
 - г) Влах/иња
 - д) Србин/ка
 - ѓ) Бошњак/чка
 - е) друго(наведете) _____
6. **Број на деца за кои се грижите:** -----
7. **Работен статус (само доколку се плаќаат придонеси):**
 - а) невработена
 - б) регистрирана индивидуална земјоделка
 - в) самовработено лице (основач на мал бизнис)
 - г) вработена во јавен сектор
 - д) друго (наведете)_____
8. **Наведете го нивото на образование:**
 - а) без формално образование
 - б) основно образование (само основно училиште)
 - в) средно стручно училиште
 - г) средно училиште (гимназија)
 - д) високо образование (универзитет)
 - ѓ) друго, ве молиме наведете:_____
9. **Каква е Вашата улога во семејното земјоделско стопанство:**
 - а) ги извршувам задолженијата во домаќинството, а мажот е тој кој што ги донесува одлуките
 - б) учествувам и во делот на донесување на одлуки за семејното земјоделско стопанство
 - в) носител сум на семејно земјоделско стопанство
 - г) регистрирана сум како индивидуален земјоделец
 - д) друго..... (наведете)
10. **Од каде најчесто ги добивате информациите за вашите земјоделски активности и можности?**
 - а) ТВ, радио, весници
 - б) средби со општинските претставници
 - в) посети на локалните институции (Подрачни единици на Министерство за земјоделство, Агенција за поттикнување на развојот во земјоделството, Платежна агенција)
 - г) преку веб страни и социјални мрежи
 - д) месни заедници
 - ѓ) од пријатели, колеги, соседи
 - е) друго.....

11. **Дали сте запознаени со програмите за земјоделство и рураленразвој кои ги нуди државата?**
 - а) Да б)Не
 12. **Дали сте слушнале за мерка 115 (Поддршка на активен женски член во семејно земјоделско стопанство)**
 - А)Да Б)Не
 13. **Доколку одговорот на претходното прашање е ДА, ве молиме наведете каде/ од кого сте слушнале за оваа мерка?**

 14. **Дали имате аплицирано мерка 115?**
 - а) Да б) Не
- Доколку потврдно одговоривте на прашањето 13,ве молиме одговорете ги и прашањата од 14 до 19. Доколку вашиот одговор е негативен, ве молиме занемарете ги прашањата од 14 до 19.*
15. **Според вас, дали постапката за апликација беше сложена?**
 - а)Да б)Не
 16. **Каде се обравте за помош при подготовка за апликацијата?**

 17. **Ве молиме наведете за каков вид на инвестиција аплициравте?**

 18. **Дали сметате дека преку инвестицијата ќе се подобри квалитетот и квантитетот во вашето производство?**
 - а)Да б) Не в) Незнам
 19. **Доколку ви биде одобрена инвестицијата, дали сте во можност да ги обезбедите финансиските средства за да ја реализирате инвестцијата пред истата да биде исплатена?**
 - а) Да б) Не в) Незнам
 20. **Што според вас, во идните повици за мерка 115, би требало да биде променето?**

Ве молиме наведете.

 21. **Дали сте информирани за можностите кои ги нуди ИПАРД програмата?**
 - а)Да б)Не
 22. **Дали сте аплицирале за некоја од мерките на ИПАРД Програмата?**
 - а) Да б) Не
- Доколку потврдно одговоривте на претходното прашање, ве молиме одговорете ги прашањат од 22 -30. Доколку негативно одговоривте на претходното прашање, ве молиме негирајте ги следните прашања.*

23. Доколку сте аплицирале на ИПАРД програмата, ве молиме наведете за која мерка?

24. Ве молиме наведете за каков тип на инвестиција сте аплицирале?

25. Ве молиме наведете, кој ви помагаше и ве насочуваше во процесот на аплицирање?

26. Колку средства од ви беа потребни за да ја подготвите апликацијата?

- а) до 2000 денари
- б) 2001 до 6000 денари
- в) над 6001 денар

27. Дали според вас, процесот на прибирање на документација е едноставен?

- а) Да б) Не в) Незнам

28. Дали ви ја одобрија инвестицијата?

- а) Да б) Не в) Незнам

29. Доколку имате користено ИПАРД средства, дали ви беше потребно обезбедување на дополнителни средства/кредити за почеток на инвестицијата?

- а) Да б) Не

30. Доколку имате користено средства од ИПАРД, на кој начин ќе ја подобрите продуктивноста на вашето земјоделско стопанство со помош на инвестицијата?

31. Дали повторно би аплицирале на ИПАРД оглас?

- а) Да б) Не в) Незнам

32. Кои сугестии би ги дале до креаторите на политики во врска со ИПАРД програмата?

Анекс 2: Прашања за фокус групи

- Дали приоритетите и потребите на руралните жени се препознаваат во рамките на стратешките цели и мерки на програмите на МЗШВ и ИПАРД?
- Дали постојат опции и во колкава мера се користат, за руралните жени да имаат пристап до земјоделството и мерките за субвенции за рурален развој и ИПАРД?
- Кои се главните пречки на жените да добијат пристап до земјоделството и мерките за субвенции за рурален развој?
- Кои се реалните опции за подобро учество на жените во развојот на секторските политики и буџетското планирање?
- Кои се реалните опции за надминување на пречките со кои се соочуваат жените при пристапот до мерките за субвенционирање, ИПАРД и Рурална програма?
- Што мислите дали жените се вклучени во процесот на мониторинг и евалуација на земјоделските политики? Дали мислите дека Земјоделската политика и буџетот се креираат без да се земе предвид учеството на жените?
- Дали сте слушнале за мерка 115? Дали некоја има аплицирано?
- Што мислите треба да се промени или додаде во повикот за мерка 115?
- Што мислите дека треба да се вметне во ИПАРД програмата за да може да има поголем број апликации од жени фармери?
- Што е она што ве ограничува за да можете да аплицирате за ИПАРД?
- Дали ги препознавате механизмите и телата за вклучување во процесите на донесување на одлуки во МЗШВ?

Анекс 3: Прашања за интервјуа со институции

1. Дали земјоделската политика и буџетот се креираат без да се земе предвид и учеството на жените?
2. Според вас што треба да се вметне во ИПАРД 2 програмата за да има поголема искористеност од страна на жените земјоделки, поконкретно за мерка 1?
3. Од административен аспект при пополнување на апликации за ИПАРД, за мерка 1, каква помош конкретно бараат од вас?
4. Според вас дали за мерка 115 имаше интерес кај жените за аплицирање?
5. Со каква капацитети најмногу аплицираа жените и за што најмногу имаше интерес?
6. Што според вас е она што би требало да го содржи или да се измени во наредниот повик во мерка 115?
7. Дали жените земјоделци имаат потешкотии при аплицирање на мерката 115, од аспект на административно – документациона процедура?
8. Дали поднесените барања за мерките од страна на жените се врз основа на сопствени капацитети или пак изнајмени (со договори за закуп)?
9. Според вас, општо во кој земјоделски сектор жените се најбројни?
10. Дали Вие како АПРЗ водите некакви анализа во однос на искористеноста на мерките од страна на жените земјоделки?
11. Дали како агенција изработувате извештаи за еднакви можности на жените и мажите?

Дополнително за МЗШВ и АФПЗРР:

- Кој е ставот на вработените во институцијата за родовата еднаквост и воведување на РОБ?
- Кои се реалните опции за поголема сензибилизација на вработените во институциите кон родовата еднаквост и воведување на РОБ?
- До кој степен се вклучуваат потребите на жените од руралните средини во годишните и повеќе годишни програмски планирања?
- Дали според Вас жените треба да имаат и дополнителен процент во исплата на реализиранат инвестиција по примерот за млади земјодеци што пак подразбира и отворање и измени на Законот за земјоделство и рурален развој?
- Дали имате планирано активности во насока на зголемување на мотивацијата на жените од руралните средини како и планирање на други мерки освен мерката 115 за нивно економско јакнење и поддршка?